

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

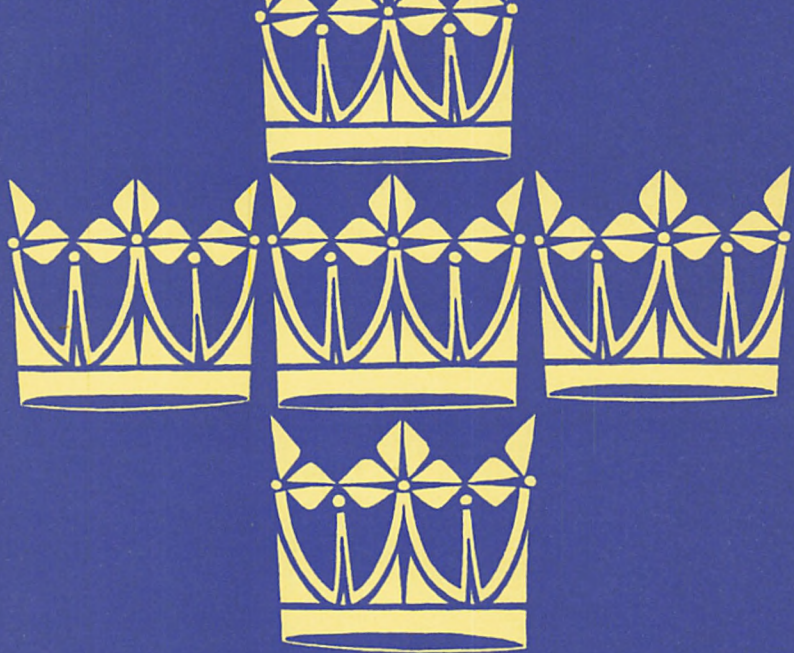
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIF

- Sven Tito Achen: Gelre-våbenbogen og dens danske våbener 105
- C. G. U. Scheffer: De svenska vapnen i Gelre-vapenboken 117
- Hallvard Trætteberg: Det norske kongevåpen i Gelre-våpenboka 126
- Troels Dahlerup: De holstenske våbener i Gelre-våbenbogen 147

Gelre-våbenbogen og dens danske våbener

Af *Sven Tito Achen*

AF ALLE Europas middelalderlige våbenbøger er *Armorial Gelre* eller *Gelre-våbenbogen* sikkert den berømteste. Der er ældre våbenbøger, mere omfattende våbenbøger (se Heraldisk Tidsskrift nr. 20, 1969, p. 441) og også smukkere våbenbøger, men der er ikke nogen anden våbenbog fra denne tidlige periode, slutningen af 1300-tallet, der samtidig er så righoldig. I sit sigte omfatter den fyrster og stormænd i hele kristenheden: fra Norge og Finland til Portugal og Sicilien, fra Bretagne og Hebriderne til Bulgarien, Armenien og Jerusalem.

Som heraldisk kildekrift er *Gelre-våbenbogen* uvurderlig. Talrige af dens 1700 farvelagte våbener kendes formodentlig kun, helt eller delvis, herfra, eller *Gelre* er det ældste sted hvor de er påvist. I mange andre tilfælde er *Gelre* det eneste sted hvor vi kender et gammelt våbens farver fra. For Danmark er *Gelre-våbenbogen* særlig dyrebar: den ældste farvelagte, og derfor uomtvistelige, gengivelse af Dannebrog som kendes, findes deri.

Værkets ophavsmand

Hvem der har udarbejdet *våbenbogen*, er forskerne enige om. Det fremgår dels af en tegning i bogen, af en herold i hertugen af *Gelres* våbendragt, dels af hentydninger i de

heraldiske rimerier som indleder værket, både til hans personlige navn, *Heinen*, og til hans embedstitel, *Gelre*. Også det meste af hans levnedsløb synes at være nogenlunde klarlagt, om end ikke alle enkeltheder er dokumenteret.

Claes Heinen må være født senest o. 1340. Fra begyndelsen af 1360'erne har han været i tjeneste som herold hos den fransk-nederlandske stormand Jean de Chatillon, som i 1363 og igen i 1368 sendte ham til Preussen, i 1367 til Spanien og adskillige gange til Frankrig, hvor han vides at have truffet forskellige franske og udenlandske herolder. I 1372 erhvervede Jean de Chatillon, delvis med magt, titlen som hertug af *Gelre* (også kaldet *Geldern*), men allerede i 1374 måtte han afgive den igen, og nogle år efter døde han. Inden for årene 1372–74 må han have givet sin herold *Claes Heinen* titlen »*Gelre*«.

Omkr. 1375 gik *Heinen* i tjeneste hos huset *Wittelsbach*, grever og senere hertuger af Bayern, og periodevis grever af Holland. Som herold hos dem havde han fra o. 1389 titlen *Beyeren*, »*Bayern*«, og sammen med dem, eller på deres vegne, vides han at have været til stede ved adskillige lejligheder, fx turneringer, i Frankrig, Nederlandene, England og Preussen (foruden utvivlsomt Tyskland).

På sådanne rejser mødte *Heinen* naturligvis sine embedsbrødre fra an-

dre lande, ved en bestemt lejlighed i Preussen, som man har kendskab til, således herolder fra Bøhmen og Østrig og en række mindre hoffer, fra Lübeck, samt nogle franske herolder på vej til Livland. Hans kvalifikationer og anseelse som herold steg, og hertugen af Brabant udnævnte ham til våbenkonge for *les Ruysers*, dvs. indbyggerne af landene mellem kongeriget Frankrig og Rhinen, stort set lig med Nedre Lorraine og Brabant (se HT nr. 21, p. 14). Dette embede beklædte Claes Heinen, åbenbart samtidig med posten som bayersk herold, indtil sin død i 1414.

Værkets sigte

I sit lange liv samlede og udarbejdede Heinen adskillige mindre våbenbøger, som delvis stadig eksisterer: for deltagerne i et bestemt felttog, navnkundige faldne i et bestemt slag, de tilstedeværende ved en fyrstelig begravelse, deltagerne i en bestemt turnering, m.m. Men med det værk som kaldes Gelre-våbenbogen havde han et helt andet mål: den skulle være *universel*, den skulle omfatte det hele.

Det fremgår af bogens disposition: en eller flere sider afsat til snart sagt hver eneste kristne fyrste med en lang række skabeloner af skjolde til udfyldning for deres vasaller eller andre lokale stormænd. Og det fremgår af hans arbejdsmetode: på sine rejser sørgede han for at skaffe sig viden om andre landes heraldik. Heinens modersmål var nederlandsk, og størstedelen af manuskriptet er affattet på dette sprog. Men andre partier er på fransk, spansk eller engelsk. Det må skyldes, at han har kopieret våbenruller på disse sprog eller i alle fald har fået sine oplysninger fra indfødte herolder.

Datering

Ved en minutiøs gennemgang af de personer som optræder i værket har *Paul Adam-Even* (se senere) kunnet datere dets udarbejdelse til årene fra 1369 til 1395. Heinen søgte dog hele tiden at få de nyeste oplysninger med og gjorde tilføjelser helt op til sine sidste år.

Tilføjelserne kunne også omfatte ældre våbener, og Heinen veg i det hele taget ikke tilbage for at kopiere gammelt materiale. På den måde er hans værk kommet til at omfatte våbener for personer som er døde længe før (op til trekvart århundrede eller mere) han udarbejdede sit værk, hvilket tidligere har fået forskere til at mene, at våbenbogen var affattet eller i alle fald påbegyndt allerede i begyndelsen af 1300-tallet.

Også efter Heinens død er der foretaget tilføjelser. Det gælder fx Danmark, se side 108. Disse våbeners stil og udførelse er i reglen anderledes end de oprindelige, og de er oftest lette at kende.

Selve håndskriftet

I øvrigt er det ikke helt korrekt at tale om Gelre-våbenbogen som om der kun er én. Værket eksisterer i to versioner:

En ældre, noget kortere, i Bibliothèque Nationale i Paris, uudgivet, men beskrevet af D. L. Galbreath i Archives Héraldiques Suisses 1946. Den begynder med *kongen af Frankrig*, og er derfor sikkert udarbejdet medens Heinen var i tjeneste hos denes vasal Jean de Chatillon, dvs. før denne i 1372 erhvervede hertugdømmet Gelre (som var et *tysk* len).

Den anden udgave af Gelre-våbenbogen er den egentlige, den vi be-

skæftiger os med her. Den begynder med *hejseren af Tyskland*, og er derfor sikkert udført for en af dennes vasaller, utvivlsomt de bayerske fyrster som Heinen stod i tjeneste hos fra o. 1375. Manuskriptet består af ca. 121 pergamentsblade, i format vel en smule mindre end Heraldisk Tidsskrift, bemalet på begge sider og indbundet som en bog.

Den første femtedel eller så består af heraldiske poesier og lign., især verificerede blasoneringer af nederlandske stormænds våbener og hyldestigte med heraldiske hentydninger til en række berømte krigere. Blandt disse optræder »greve Geraert van Holsteinne«, men om der dermed menes »den kullede greve« (død 1340) eller en anden af slægtens talrige Gerhard'er tør jeg ikke afgøre.

På side 26 verso begynder selve våbenbogen. Den har plads og tegnede våbenskabeloner til opimod 2600 våbener, hvoraf dog kun godt 1700 er udfyldt.

I midten af 1400-tallet, blev kopier fra Gelre-våbenbogen inkorporeret i den såkaldte Bergshammarsvåbenbog, der nu opbevares i Stockholm (se HI nr. 20, p. 442), men ellers synes den stort set at have været upåagtet indtil den blev genopdaget i 1800-tallet. På dette tidspunkt tilhørte den Bibliothèque Royale i Bruxelles, hvor den stadig findes.

Boutons udgave

Sin berømmelse i vor tid skylder Gelre sikkert især den franske heraldiske entusiast *Victor Bouton*. I 1870'erne kopierede han meget smukt og nøjagtigt flertallet af siderne i Claes Heinen's værk, og i de følgende årtier udsendte han to facsimile-udgaver, én i fire bind i 15 (femten)

eksemplarer, og én i syv bind i 62 eksemplarer. Sidstnævnte udgave, som begyndtes 1881, var planlagt til ti bind, men kørte fast i 1902, og de sidste tre bind blev aldrig til noget.

Boutons syvbinds værk findes på Det Kgl. Bibliotek i København (se litteraturlisten side 116) og er, hvad billederne angår, absolut et studium værd. Foruden selve facsimile-farvetavlerne (litograferet og håndkoloreret) er der mange andre illustrationer i sort, samt gengivelser af samtidige segl og bogminiaturer.

Teksten står desværre ikke mål med illustrationerne. Bouton skriver ikke på én side, hvad han kan få til at fylde tyve. Hans digressioner og omsvøb er fantastiske, hvad som helst kan bruges (under kommentarerne til 1400-tals ridderen Christoffer Parsbergs våben, se side 114, kommer Bouton fx ind på, at det omkr. 125 år senere var en mand af samme familie der huggede næsetippen af Tycho Brahe i en duel). Værre er dog, at Boutons oplysninger meget ofte er gale. Han er aldeles kritiskløs og ender undertiden i det rent ud vrøvlende.

Paul Adam-Evens udgave

En helt anden form for udgivelse er den som en anden fransk heraldiker, den i 1964 afdøde *Paul Adam-Even*, påbegyndte 1961 i Archives Héraldiques Suisses, Annuaire nr. 75 og fortsatte i 76–79 og 81–82 (se litteraturlisten). Billederne omfatter kun reproduktioner af 20 sider, heraf 8 i farver, og teksten indskrænker sig til identificering og blasonering af våbenerne samt, om muligt, korte oplysninger om hvorvidt våbenet kendes fra andre våbenbøger eller fra segl. Til gengæld er alle våbener med, og oplysningerne er udarbejdet af en

person hvis viden om middelalderens heraldik formodentlig ikke blev overgået af nogen andens, og som kun satte på papiret hvad han kunne stå ved. Hertil et komplet indeks over alle i værket forekommende personer og slægter. Det hele indledes med en redegørelse for Gelre-våbenbogens tilblivelse og indhold, som nærværende introduktion i vidt omfang bygger på.

Og så til de danske sider i våbenbogen!

De to danske sider

Selve våbenbogen begynder med 39 sider Tyskland, 13 sider Frankrig og 10 sider Ungarn og Polen, hvorpå vi overraskende tidligt når til 2 sider Danmark, folio 55 verso og 56 recto. Derefter fortsættes med 8 sider England, 7 sider Spanien og Aragonien, 3 sider Skotland, 1 side Sverige, 1 side Navarra, 1 side Norge, 1 side Portugal, osv.

Det er hvad forfatteren har beregnet. Noget andet er, hvor godt siderne er fyldt ud. På Sveriges ene side er der, foruden kongevåbenet, tegnet skabeloner til 11 våbener, og de er alle fyldt ud (se over for side 121). På Danmarks to sider er der, ud over kongevåbenet, skabeloner til 25 våbener, men kun 7 af dem er udfyldt.

Af disse syv er endda de tre malet længe efter Claes Heinens død. Det drejer sig om våbenerne for Albrecht Mører, Christoffer Parsberg og Otte Nielsen Rosenkrantz (se over for side 120 samt side 112). I modsætning til de andre våbener, som enten har tønnehjelm eller ingen hjelm, har disse tre våbener forgyldte trallehelme, tydeligvis tilhørende en senere tid. Der-til kommer, at alle tre personer uden diskussion må dateres til Christoffer af Bayerns tid (1439–48); for Mørers

og Parsbergs vedkommende er deres familier ukendte i Danmark før de selv i 1439 kom her til landet fra Bayern sammen med kong Christoffer.

Også to andre af de danske våbener er formodentlig malet noget senere end de første, nemlig Mikkel Rud-våbenet nederst på farveplanchen og Henneke Limbeck-våbenet på side 112. Til forskel fra Putbus-våbenet, der følger umiddelbart efter kongevåbenet på farveplanchen, og sparrevåbenet nederst side 112, har de begge hjelm og hjelmtegn. Den viden man har om de to personers levnedsløb gør det sandsynligt, at deres våbener er malet engang i 1380'erne eller 1390'erne, altså under kong Oluf (1375–87), dronning Margrethe (fra 1387) eller muligvis Erik af Pommern (fra 1397).

Tilbage står tre våbener: kongevåbenet, våbenet for Henning Putbus og sparrevåbenet. Det sidstnævnte kan der ikke med sikkerhed bygges noget på, og det lades her ude af betragtning. Henning Putbus' største betydning og berømmelse hører til i Valdemar Atterdags regeringstid (1340–75), men dermed var hans rolle ingeniende udspillet. Ved Valdemars død overtog han regeringen, han var en af de ledende talsmænd for Oluf, og efter valget af denne fortsatte han på betydelige poster indtil sin død o. 1388. Det er altså ikke umuligt at hans våben er fra Olufs tid, efter 1375.

Helt bortset fra den grammatikalske mulighed, at *die coninc van denmarke* kan være en flertalsform, og altså i så fald betyder *kongerne af Danmark*, må det afgørende være, hvornår våbenet er malet: om det står for kong Oluf eller kong Valdemar.

Kongevåbenet

Kongevåbenet i Gelre-våbenbogen kan være fra Olufs tid, men efter min mening repræsenterer det uden al tvivl Valdemar Atterdag.

Alene Valdemars lange regeringstid, fyldt med opsigtsvækkende militære og diplomatiske succes'er (og det modsatte), må have gjort ham til en af samtidens kendteste fyrster. Også hans årrelange rejser i Europa: som ung mand sammen med det tyske kejserhof, i sin fireårige udlændighed 1368–71 og ved adskillige lejligheder in- imellem (Jerusalem, Avignon, Nederlandene), har sikkert bidraget.

Men hertil kommer, at netop våbenbogens forfatter formodentlig har haft bedre muligheder for at vide besked om Valdemar Atterdag end de fleste andre. Dén tyske kejser som Valdemar var plejesøn hos og ved hvis hof han voksede op, var Ludvig af Bayern (kejser 1314–47), af samme herskerhus som Claes Heinen senere var i tjeneste hos. Og i 1363 vides Valdemar Atterdags herold Gerhard Grundis, som påvist af Ernst Verwohlt (se litteraturlisten), at have været i Bruxelles ved en turnering som hertuginde af Brabant afholdt. Det ville være højst usandsynligt, om ikke også Claes Heinen, altid om sig for at skaffe sig førstehåndsviden, havde været tilstede ved denne lejlighed og truffet kong Valdemars herold. Selve Danmarks placering i begyndelsen af våbenbogen, foran fx England og Spanien, tyder på, at den danske konge har været forfatteren bekendt allerede tidligt.

I kontrast hertil: den femårige Oluf som i 1375 bliver konge under sin moders formynderskab og dør tolv år senere, praktisk talt uden at have sat sig noget som helst spor.

Kongevåbenet, heraldisk set

Det heraldiske vidnesbyrd peger i samme retning.

Fra slutningen af 1100-tallet havde de danske konger i deres segl ført våbenet med de tre løver (en face eller i profil) i et felt strøet med søblade, men altid skjoldet alene, uden hjelm. Fra slutningen af 1200-tallet begyndte kongehusets medlemmer tillige at bruge segl med en hjelm i, stort set magen til den i Gelre-våbenbogen: to krumme bøffelhorn, hvert besat med to vifter eller pompon'er af *«þjunc»* af påfuglefjer. Denne hjelm blev altid ført alene, uden skjoldet. Den eneste danske konge som i sit segl har ført både skjold og hjelm, netop som i Gelre, er Valdemar Atterdag. Seglet kendes allerede fra 1340, hans første år på tronen. Mellem forskellige af Valdemars segl og våbenet i Gelre er der flere overensstemmelser: løvernes stilling, antallet og strøningen af søbladene, osv. lige til hornenes hermelin.

Noget tilsvarende gælder ikke for Olufs kongesegl, og hjelmen bruger han slet ikke. I øvrigt kan det måske virke overraskende, at Oluf overhovedet fører de tre danske løver som sit våben. Han var jo søn af Håkon 6. af Norge, af den svensk-norske kongelinje (se s. 126–27). Oluf var imidlertid af det danske rigsråd blevet valgt til Valdemar Atterdags efterfølger som dansk konge umiddelbart efter dennes død og har åbenbart villet understrege en kontinuitet ved at overtage sin forgængers og morfars våben. Det er interessant at jævnføre med Albrecht af Mecklenburg, som få år før i en lignende situation havde gjort noget ganske andet: i stedet for at overtage våbenet for det uddøde Folkungedynasti (som hans moder til-

hørte) skabte han sig et helt nyt våben.

Dannebrog

Sandsynligvis er Dannebrogsbanneret ældre end Valdemar Atterdag (se Heraldisk Tidsskrift nr. 19, 1969, p. 423–40), men han er den første danske konge om hvem det kan dokumenteres, at han førte det. Han satte et skjold med et kors i i flere af sine segl, og Gelre-våbenbogen viser at han tillige førte korsmærket som banner, og den viser farverne. Gelres farvelagte billede af flaget med det hvide kors i rød dug er som nævnt den ældste uomtvistelige gengivelse af Dannebrog der kendes. Det er første gang den pågældende side i sin helhed reproduceres i farver i Danmark. Betragt den med ærefrygt.

På tegningen i Gelre opfattes Dannebrogspanen i vor tid vist oftest som en del af hjelmtegnet. Men det er næppe rigtigt. For det første kendes intet tilsvarende i Valdemar Atterdags segl eller i seglene for nogen anden dansk konge. For det andet viser det sig, når man går Gelre-våbenbogen igennem, at lignende flag eller bannerne opræder adskillige andre steder – fx hos fyrsterne af Aragonien, Østrig, Bretagne, Brabant og Flandern – altid placeret og udført på nøjagtig samme måde som på den danske side (se billedet overfor). At man i Danmarks tilfælde har troet at banneret var en del af hjelmtegnet, skyldes blot at en af dets påfuglevifter rager ind over stangen.

Ved Dannebrog står der ingen tekst, men af de navne som ledsager de øvrige tilsvarende bannere, fremgår at de i flere tilfælde ikke repræsenterer vasaller eller andre stormænd, men »lande« inden for den pågæl-

dende fyrstes herredømme eller, i et enkelt tilfælde, en tidligere, legendærisk hersker. Efter våbenet for Aragonien følger således fire bannere: for Aragonien (ikke samme mærke som i skjoldet, men et kors), Sardinien, Mallorca og Corsica. Efter våbenet for hertugen af Brabant følger et banner for Lotrihe, dvs. Lothier eller Lothar, den fyrste som Lothringen har navn efter.

Nøjagtig hvordan disse bannere skal forstås, ved jeg ikke, men det ser ud som om de er spiren til en slags »landsflag« eller »nationsflag«, feudale forløbere for nationalflag. De var nok en nærmere undersøgelse værd.

Henning Putbus

Våbenet for *h. henig putbus*, Hr. Henning Putbus eller Podebusk, følger lige efter Valdemar Atterdags (se over for side 120), hvilket er et nøjagtigt billede af virkeligheden. Henning Putbus stammede fra Rügen, trådte i kongens tjeneste 1350 og var derefter indtil Valdemars død dennes mest trofaste mand og solideste støtte. Han blev gældker i Skåne 1365 og snart efter drost. Under kongens udlændighed 1368–71 var Henning Putbus »Danmarks Riges høvedsmand«, *Houetman des ryhes to Denemarken*, som der står på hans segl fra denne periode, og også efter kongens død overtog han regeringen.

Der er to mærkværdigheder ved hans våben i Gelre. For det første farverne. De traditionelle Putbus-farver er sort ørn i gult, nederste halvdel skaktavlet af sort og gult (se HT nr. 15, 1967, p. 202), sådan har Nyt Dansk Adelslexikon og alle andre opslagsværker det. Om Gelres farver alligevel er korrekte: om våbenet fak-

tisk er blevet ført i disse farver fx som udtryk for en bevidst differentiering, eller om de skyldes en misforståelse, tør jeg ikke sige.

For det andet er det påfaldende at skjoldet står alene, uden hjelm og hjelmtægn. Henning Putbus førte nemlig hjelmtægn, en halv ørn, og han lagde stor vægt på det: Henry Petersen afbilder og beskriver fem forskellige segl som har tilhørt Henning Putbus; et af dem viser hans skjold alene, uden hjelm; de fire andre viser hjelmen og hjelmens ørn alene, uden skjold.

Sparre-våbenet

Våbenet nederst på side 112 kan efter sin udførelse se ud til at være fra samme periode som Putbus-våbenet (dvs. senest fra 1375). Samtidig angiver dets placering, som nr. fjerdesidst blandt 25 mulige, at dets indehaver, uanset at han jo må høre til i det danske samfunds øverste ende, efter forfatterens vurdering har befundet sig et godt stykke under regeringsniveau. Hvem kan det være?

Farverne: en rød sparre i hvidt felt, er kendt som våben for en af de familier der hedder *Kås*. Teksten siger *Joen zu*, og det er blevet udlagt som »Johan til...« eller »Johan af...« Der findes faktisk personer af navnet Johannes eller Jens Kås, som spillede en vis rolle i forbindelse med Valdemar Atterdag, bl. a. Jens Kås som i 1360 deltog i et forlig mellem kongen og de holstenske grever. Men teksten siger jo ikke noget om Kås. Alt i alt ikke nogen tilfredsstillende løsning.

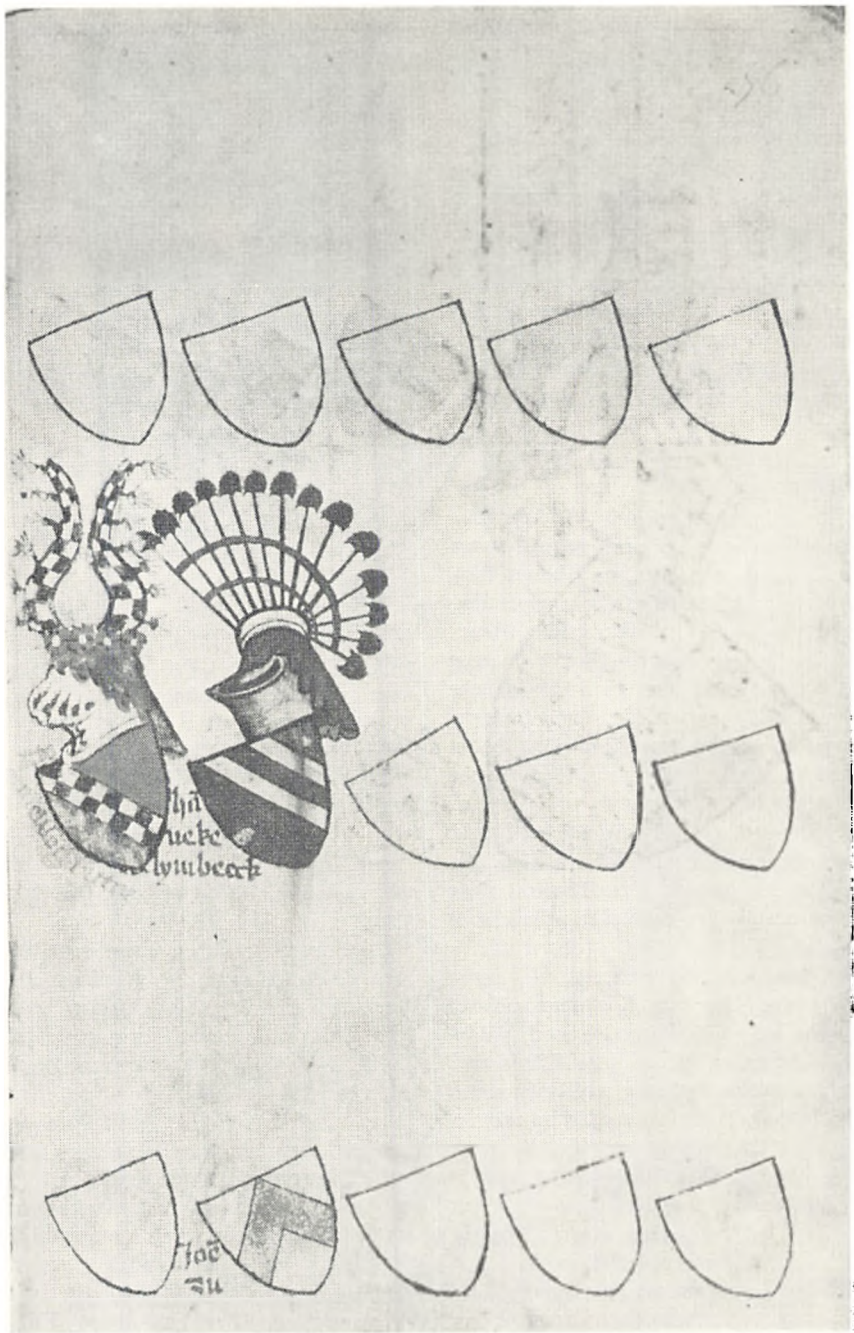
Bouton læste teksten som *Joen Ju* og foreslog et medlem af en af familierne *Juel*. Dem er der mange af, men der kendes ingen med en sparre i deres våben. Desuden står der ikke *Ju*,

Folio 72 verso i Gelre, hertugen af Brabant og en række af hans vasaller. Sammenlign flaget øverst i midten og dets placering med Danmarks siden, over for p. 120. Flagets farver er rødt og hvidt, og det tilskrives her »lotrike« = Lothar eller Lothars rige, Lothringen.

men *zu*. En endnu mindre god løsning.

I en fodnote til en korrekturtilføjelse til en ekskurs i en artikel om noget helt andet foreslog professor Gottfrid Carlsson i svensk Personhistorisk Tidskrift 1951 en tredje mulighed. Teksten skal ikke læses *Joen zu*, men *Joenz U* (Claes Heinen skilte ordene som det passede ham, jævnfør *putbus*). Dette skal forstås som *Jens Uf*, væbner og Lundærbiskopens hovedsmand på Bornholm. Han nævnes 1377 og 1389, og det lyder særdeles nærliggende, at man i Nederlandene har haft kendskab til specielt hovedsmand

den på Hammershus. Borgens placering har givet spillet en stor rolle for handelen, og hØvedsmanden må have været indblandet i diplomatisk korrespondance vedrørende strandinger, sørøverier og lign.

Jens Ufs segl, et skjold med en sparre i, findes hos Henry Petersen. Farverne i familien Ufs våben har hidtil ikke været kendt, men er teorien rigtig – og det tror jeg den er – tør vi fra nu af sige at de er: en rød sparre i hvidt felt.

Mikkel Rud

I middelalderens Danmark var der ikke mange slægter som havde faste navne, men familien Rud var en af disse få, hvilket bl. a. fremgår af teksten til farveplanchens nederste våben, *her mychel ruut*, Hr. Mikkel Rud. Der har været flere adelsmænd af dette navn, men kun én kan passe med Gelre-våbenbogens tilblivelse: Mikkel Rud til Skjoldenæsholm, som var køgemester hos kong Oluf, blev slået til ridder 1387, i 1392 var hØvedsmand på Viborg, i 1397 deltog i unionsmødet i Kalmar, var hofmester hos Erik af Pommern, og døde 1402. Da teksten omtaler ham som ridder, »Hr.«, må våbenet være malet 1387 eller senere. Grænsen i den anden ende er hans dødsår.

Tekst på billedet overfor, en lidt formindsket gengivelse af side 56 recto i Gelre-våbenbogen (se nærmere side 111 ff):

Midterste række:

atto niellson (Otte Nielsen (Rosenkrantz)),
ritter,
hanneke lymbeeck (Henneke Limbek).

Nederst: *Joen zu* (Jens Uf?).

I Henry Petersens sigilværk er Mikkel Rud repræsenteret med to segl (med skjold, men uden hjelm), fra årene 1387 og 1397/98, og i Thisets værk med ét fra 1401, også uden hjelm. Farverne stemmer med Adelslexikonnets, bortset fra at vesselhørene dér er vandret delt i omvendte farver (og evt. besat med páfjer).

Henneke Limbek

hanneke lymbeeck, Henneke Limbek til Tørning og Gram, var samtidig med Mikkel Rud, men spillede en mindre rolle, hvilket også ses af hans våbens placering: anden side, anden række, nr. 2 (og da det blev malet var nr. 1-pladsen tom se side 108). I 1368 var han sammen med sin fader, Claus Limbek, hØvedsmand på Riberhus, senere, fra 1378 til 1398, var han det alene. Han døde 1404.

Henry Petersen afbilder tre af hans segl og omtaler et fjerde, mellem årene 1369 og 1398. De viser alle kun skjold, uden hjelm. Traditionelt, fx i Nyt Dansk Adelslexikon, er våbenet: to blå skråbjælker i hvidt. Hos Gelre er farverne omvendt. Det *kan* være en bevidst variation, men også en fejltagelse. Adelslexikonnet opgiver hjelmtegnet til »en fjerbusk af... blå og hvide struds-fjer, stundom 10 a 13 faner«; hos Gelre synes disse muligheder at være blandet.

Rent heraldisk er Limbek-våbenet et eksempel på, hvor lidt der somme tider skal til for at skabe noget særpræget af det almindelige heraldiske »råmateriale«. Man tager et våben med to skråbjælker, pænt og hæderligt, men på ingen måde noget særligt, og blot ved at lægge skråbjælkerne mod skjoldets ene hjørne opnår man at skabe noget elegant, et våben man ikke glemmer. Lord Byron førte et

lignende våben, dog med tre skråbjælker, røde i hvidt.

Albrecht Morer

albrecht mocher's slægtsnavn gengives på dansk i reglen som *Morer*, men også undertiden *Murer*, *Murach* og *Maurach*. Mangelen på en norm hænger nok sammen med, at han aldrig blev optaget i den danske adel; hans våben figurerer derfor ikke i Nyt Dansk Adelslexikon. Derimod findes hans segl i Thisets »Danske adelige sigiller...«; både i skjold og hjelm stemmer det overens med Gelre-våbnet.

Albrecht Morer tilhørte en bayersk adelslægt og kom til Danmark i 1439 i følge med Christoffer af Bayern. Sammen med bl. a. Christoffer Parsberg hørte han til kongens »hemmelige kammer«, de fortrolige udenlandske rådgivere, som vakte de nordiske stormænds vrede og jalousi. Gelre-teksten anfører ham som »ridder«; det blev han i 1441, og efter 1445 blev kongen nødt til at sende ham hjem til Bayern. Våbenet må altså være malet mellem disse år. En kort overgang var Morer hofmester, i hvilken stilling han afløstes af Otte Nielsen (se nedenfor).

Heraldisk set var han en gevinst for Danmark. Den elegante zigzag-bjælke er nok noget nær enestående i dansk heraldik. Måske har den udviklet sig af et *M*, familienavnets begyndelsesbogstav.

Christoffer Parsberg

Også *Cristoff van parsberg, ritter*, kom ind med Christoffer af Bayern, tilhørte den snævre kreds af bayrere om kongen og blev ridder 1441. Han var kongens kammermester og blev i

landet også efter kongens død 1448; selv døde han 1462. Han blev anerkendt som dansk adelsmand, og våbenet er beskrevet i Nyt Dansk Adelslexikon bogstaveligt talt til punkt og prikke som det ser ud hos Gelre (farveplanchen over for side 120). Mærkeligt nok findes det hverken i Henry Petersens eller Thisets segludgaver.

Derimod findes der måske her i landet et andet samtidigt heraldisk vidnesbyrd om kammermester og ridder Christoffer Parsberg. I den såkaldte Kong Hans' Vingård i København findes en kalkmalet skjoldefrise, som vistnok stammer fra Erik af Pommerns tid (1397–1439) og åbenbart omfatter våbenerne for en række af rigets, eller rigernes, første mænd: bisper, lensmænd, slotshøvedsmænd, osv., se Heraldisk Tidsskrift nr. 14, 1966, p. 191–200. I bygningen findes tillige rester af en anden frise, som må være en smule senere, altså udført under Christoffer af Bayern (1439–48) eller Christian 1. (1448–81). Den bevarede del af denne senere frise omfatter kun to skjolde, og kun i det ene af disse kan skjoldemærket ses. Men dette ene våben er netop Parsbergs, i opdeling og farver nøjagtig som skjoldet hos Gelre.

Otte Nielsen

»Skrådelte af rødt over blå, over delingen en skråbjælke, i to rader skaktavlet af sort og hvidt. På hjelmen: ud af en krans af røde roser to vesselhorn, skaktavlet som skråbjælken, besat med påfjersøjne. Hjelmlæde: blå, med rød vrang«. Sådan ser det våben ud, der sidder som nr. 1 på side 112, og hvis tekst oplyser, at det tilhører *atto nielson ritter*, Otte Nielsen, ridder, af slægten Rosenkrantz.

Tre segl af hans er gengivet i Thisets sigilværk, dog uden skaktavl på

vesselhornene. Skønt våbenet tilhører en af Danmarks mægtigste og navnkundigste ætter, er det ikke blasoneret i *Nyt Dansk Adelslexikon* eller gengivet i *Storcks Våbenbog*, skammeligt og egentlig helt utroligt. I sin blasonering af det *firdelte* Rosenkrantz-våben, dannet i begyndelsen af 1500-tallet, nævner *Adelslexikonet* nærmest parentetisk, at et af dette våbens fire felter »var slægtens oprindelig mærke«. Det er alt. Og hverken rosenkransen eller vesselhornene på det oprindelige våben får man besked om. På det firdelte våben afviger de fra Gelre-versionen. Hvilken er rigtig?

Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm blev født o. 1395. Han var medlem af rigsrådet allerede under Erik af Pommern, i 1438 var han slotshøvedsmand på Alborghus og i 1439 på Kalø. Han medvirkede til at skaffe Christoffer af Bayern på tronen, blev ridder 1441 eller 1443, afløste o. 1444 Albrecht Morer som hofmester og beholdt denne post til 1473. Han spillede en fremtrædende rolle i det politiske liv, også under Christian 1., og døde først i 1477. Om det har haft nogen betydning for hans tilstedeværelse i Gelre-våbenbogen er svært at sige, men han var en mand som også havde indflydelse i Nederlandene. Dette sidste ses af, at staden Amsterdam i 1448 bad provinsen Hollands regering om at betale en gæld til ham.

Det er ganske karakteristisk for Danmarkshistorien, at denne danske adelsmand, med et langt liv i betydningsfulde poster, er blevet placeret i våbenbogens næstsidste række, medens den tyske konges to tyske fortrolige, hvoraf den ene kun opholdt sig 5–6 år i landet, indtager hæderspladser, så nær ved kongevåbenet som de kan komme.

Hvem der ikke er med

På Gelres to danske sider er der som nævnt afsat plads til 25 våbener, foruden kongens, men efter trekvart århundredes indførelser er de 18 skabeloner stadig tomme! Dette er påfaldende, især når man sammenligner med Sveriges fuldsatte side og Holstens 17 udfyldte våbener.

Det er ikke svært at nævne folk som kunne og burde have figureret, man kan blot gribe den nærmeste Danmarkshistorie. Et par eksempler: *Evert Moltke*, kammermester 1365–74, marsk 1376, død 1381; *Tuве Galen*, marsk 1364–65, gældker 1376–83; *Peder Jensen Lodehat*, biskop i Århus fra 1386, en af 1380'ernes og 1390'ernes ledende statsmænd, død 1416. Andre navne, især blandt landets store godsbesiddere, kan hentes i Erik Ulsigs værk fra 1968 »Danske adelsgodser i middelalderen«. Eksempler: *Johan Olufsen Bjørn*; *Abraham Brodersen*; kammermester *Erik Bydelsbak*; *Oluf Pedersen Godov*, rigsråd 1375–77, en af Sjællands rigeste mænd; *Fikke Moltke*, gældker 1364 og Valdemar Atterdags »betroede mand«.

Det er ikke let at give en begrundelse af hvorfor fx disse, og mange andre, er udeladt, når fx Hennecke Limbek er taget med. Udeladelserne kan dog måske delvis forklares ved våbenbogens opbevaringssted, det relativt fjerne bayerske hof. Efter Claes Heinens død 1414 har ingen haft tilstrækkelig interesse for eller viden om danske forhold til at fylde hullerne ud. Med en ny, direkte kontakt mellem Bayern og Danmark, nemlig da Christoffer af Bayern i 1439 kom på den danske trone, kom der på ny lidt liv i indførelserne. Men kun en kort stund.

Tak

At reproducere og trykke de fire farvesider af Gelre-våbenbogen, som danner basis for nærværende artikel og de tre følgende, om våbenbogens svenske, norske og holstenske våbener, har ikke været billigt og har kun været økonomisk muligt gennem tilskud fra *Ministeriet for Kulturelle Anliggender* i Danmark. Heraldisk Selskab vil gerne her over for Ministeriet (og det danske folk, for det er jo dér pengene til syvende og sidst kommer fra) udtale sin hjerteligste påskønnelse af og tak for denne meget velkomne og meget opmuntrende bistand.

Bibliothèque Royale i Bruxelles takker vi for fotograferingen og fordi biblioteket over for Heraldisk Tidsskrift har givet afkald på den normale publiceringsafgift.

Litteratur

Wapenboeck ou Armorial de 1334 à 1372 contenant les noms et armes des princes chrétiens, ecclésiastiques et séculiers, suivis de leurs feudataires... Précédé de poésies héraldiques. Par Gelre, héraut d'armes, publié pour la première fois par *M. Victor Boulton*; Paris 1881-1902. — Katalognummer i Det Kgl. Bibliotek i København: 59.137.

Bind I: Heraldiske poesier, samt ca. 44 facsimile-farveplancher med opimod 300 våbener. Hertil en præsentation af Claes Heinen og hans værk.

Bind II-III: Tyske Rige. Farveplancherne i en kassette for sig.

Bind »III 1«: Frankrig. Farveplancher i kassetten.

Bind »III 2«: Frankrig, Ungarn-Polen,

Danmark. Farveplancherne medindbundet i selve bindet.

Bind IV: England, Spanien, Skotland. Farveplancher i kassetten.

Bind V: *Sverige, Navarra, Norge, Portugal, Sicilien, Bøhmen, Kypern, Østrig* m. m. Farveplancher i kassetten.

Bind VI-X, hvori bl. a. *Holsten*, udkom aldrig.

L'armorial universel du Héraut Gelre (1370-1395), Claes Heinen, Roi d'armes des Ruyers, publié et annoté par *P. Adam-Even*; Archives Héraldiques Suisses/Schweizer. Archiv für Heraldik, årbog 75-79, 1961-65, samt årbog 81-82, 1967-68. — I Årbog 75, 1961, bl. a. indledning, indholdsfortegnelse og *Danmark*. I Årbog 76, 1962, bl. a. *Sverige og Norge*. I Årbog 79, 1965, bl. a. *Holsten*. I Årbog 82, 1968, bl. a. indeks. — Samlet sættryk 1971.

Henry Petersen: Danske kongelige sigiller ... 1085-1559, udg. af A. Thiset 1917.
P. B. Grandjean: Det danske rigsvåben, 1926.

Ernst Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns herolde, Heraldisk Tidsskrift nr. 1, 1960, p. 27-36.

Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede, 1897.
Anders Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905.
Anders Thiset og P. L. Wittrup: Nyt dansk adelslexikon, 1904.

Danmarks Adels Årbog 1884 ff.
Dansk Biografisk Leksikon 1-27, 1933 ff.
Gottfrid Carlsson: Ätten Gädde i Gäddeholm. Sten Sture den yngres möderne-släkt; Personhistorisk Tidsskrift 1951, p. 1-52, specielt 39 ff.

Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen, 516 sider + 10 plancher, 1968; specielt »Sjællands adel på dronning Margrethes tid« p. 155 ff.

De svenska vapnen i Gelre-vapenboken

Av C. G. U. Scheffer

Inledning

I EN TILL studien »Ätten Gädda i Gäddeholm» fogad exkurs »Ätten Gädidas målade vapensköld och den heraldiska traditionen» ställde sig Gottfrid Carlsson uppgiften att söka bestämma tillkomsttiden för de i Codex Bergshammar så väl som i Codex Gelre återgivna adliga vapnen från Sverige (Personhistorisk Tidskrift 1951). Han utgick därvid från F. U. Wrangels i Svenska autografsällskapets tidskrift år 1893 publicerade artikel »En vapenbok från medeltiden», som avsåg Codex Bergshammar och återgav dess svenska vapen i färgfaksimile. Likaså tog han del av det icke färglagda faksimile, på vilket den svenske ministern i Haag C. Burenstam redan år 1885 återgivit motsvarande bilder i Codex Gelre. Däremot hade V. Boutons edition, som ägnar inte mindre än fyrtioalet sidor åt det svenska avsnittet, icke varit Gottfrid Carlsson tillgänglig. Något exemplar därav fanns vid denna tid inte i Sverige. Denna brist är nu avhjälpt i och med att ett exemplar av Bouton år 1965 förvärvats till Kungl. Biblioteket i Stockholm. Det rör sig om ett av de ytterst sällsynta exemplar, vars bilddel består av litograferade och därefter handkolorerade pergamentsblad. Det är väl troligt att Gottfrid Carlsson inhämtat att värdet av Boutons magnifika edition allmer begränsats till att vara av bibliofil karaktär. Wrangels studie hävdade däremot alltjämt sin ställning som en kritisk undersökning.

Före publiceringen utsträckte Gottfrid Carlsson sin undersökning till

att omfatta även Codex Gelre och Codex Bellenville i original. Han kunde därvid konstatera följande. Gelre har tjänat som förebild för Bergshammar. Gelre och Bellenville har haft en gemensam källa, möjligen en tornerbok, komponerad i anledning av en tornering, anordnad av den svenske konungen Albrekt av Mecklenburg i Wismar i mitten av maj 1386. Marsken Tyrgils Knutsson (d. 1306) är den ende som tillhör en tidigare period. Som terminus ante quem för tillkomsten av den svenska sidan i Gelre anger Carlsson Bo Jonssons död i august 1386 och som terminus post quem tidpunkten för Henning Königsmarks riddarvärdighet någon gång under maj 1385 – maj 1386.

Överensstämmelsen mellan Gelre och Bergshammar i fråga om personbeståndet och mellan Gelre och Bellenville beträffande sköldinnehållet i konung Albrekts vapen bör särskilt hållas i minnet.

Något att tillägga utöver vad Gottfrid Carlsson anført rörande tidpunkten för tillkomsten av Gelres svenska adelsvapen föreligger knappast. Konungavapnen har däremot av Carlsson upptagits till behandling endast i förbigående och kan därför ge anledning till några kommentarer. Så har jag i anslutning till vissa iakttagelser av C. Teske och J. Liedgren från rent heraldiska synpunkter kommit fram till en datering av de svenska vapnen som mycket väl överensstämmer med den terminus post quem, vilken angivits av Gottfrid Carlsson.

Med hänsyn till att de problem som

förknippats med de svenska adelsvapnen i Gelre i allt väsentligt fått sin lösning genom Gottfrid Carlssons forskningar, har jag funnit min främsta uppgift vara att skänka dessa vapen och deras ägare den ytterligare belysning som de allmer fulländade sigillavgjutningsmetoderna och den personhistoriska och genealogiska forskningens landvinningar möjliggör.

Redan Bouton stödde sin framställning med sigillavbildningar. Han kunde därvid för vårt lands vidkommande dra fördel av Bror Emil Hildebrands verk Svenska sigiller från medeltiden, utkommet 1863–1867. Detta verk har emellertid som slutår 1350, varför Bouton ofta tvingats att hänvisa till sigill förda av generationen före Gelre-vapenbokens svenska personkrets. På detta sätt blir de sigillavbildningar som jag nu återger inte bara av rent tekniskt intresse utan även av personhistoriskt och heraldiskt värde.

Detta värde ökas genom de stora framstegen på det genealogiska området. Här förtjänar särskilt att nämnas de av Riddarhusdirektionen utgivna ättartavlorna över »Äldre svenska frälsesläkter», till vilket verk våra främsta krafter på området bidragit.

Tack vare dessa insatser av skilda slag kan Gelre-vapenbokens svenskar för oss nu framstå som levande och förtrogna. Endast beträffande en i kretsen – »herr Bent Boes sonc»/rid-daren Bent Bogh – är identifieringen osäker. Vad gäller de övriga, känner vi deras sigill samt i stor utsträckning deras släktförhållanden och levnadslopp.

Vid min nu följande presentation nämner jag under »Personalia» endast de data som är väsentliga för att sätta dem i relation till vapenboken. Un-

der »Litteratur» finner man de upplysningar som kan ge en rikare bild av personen.

Författaren vill i detta sammanhang tacka diplomatarieredaktören teol. dr Jan Liedgren för givande meningsutbyte angående dateringen av Albrekts kvadrerade konungavapen och de där emot svarande sigillen, redaktören vid Svenskt biografiskt lexikon fil. dr Hans Gillingstam och riddarhusgenealogen Pontus Möller för flerfaldiga genealogiska och personhistoriska upplysningar samt konservator Svante Hallberg och fotograf Bengt Lundberg för de utmärkta sigillreproduktionerna.

Detaljredovisning

1.

die coninc van zweden = Sveriges konung, Albrekt av Mecklenburg (1363–1389).

Vapen: *Kvadrerad sköld med fyra vapen ordnade såhunda: Sverige (i blått fält tre kronor av guld), Mecklenburg (i fält av guld ett med en krona av guld krönt svart tjuransikte med halsfäll, röd tunga och svarta horn), grevskapet Schwerin (fält, delat av rött och av guld) och Rostock (i blått fält en grip av guld).* På hjälmen av stål, från vilken nedfaller ett blått hjälmtäcke, vilar en öppen krona av guld, ur vilken reser sig två tjurhorn (oxhorn), vartdera besatt med sex fänikor visande på blå duk tre stolpväs ordnade gula kronor.

Kung Albrekts hjälmprydnad i Gelre-vapenboken är av stort intresse. C. Teske har påvisat överensstämmelsen i komposition med hjälmprydnaden på konungens trekronorsvapen på 1364 års sekret (Fleetwood II, fig. 55), vilken i sin tur går tillbaka på Folkungahjälmprydnaden sådan den först

fördes i hertig Erik Magnussons sigill år 1301 (Fleetwood III, fig. 21): två oxhorn, vardera besatt med sex fänikor, återgivande sköldens märke. Genom att Gelre-vapenbokens hjälmprydnad därtill omslutes av en hjälmkrona, uppstår en kombination av Albrekts hjälmprydnad på trekronorsvapnet och hjälmprydnaden på hans vapen med endast en krona i skölden på 1376 års sekret (Fleetwood II, fig. 52), vars horn saknar fänikor men omges av hjälmkrona. Den så bildade hjälmprydnaden återfinns även på Gelre-vapenbokens Folkungavapen, dock med sköldens märke på fänikorna.

Kung Albrekts – eller hans rådgivares – uppenbara strävan att i fråga om hjälmprydnaden anknyta till Folkungavapnet borde utgöra en tankeställare för dem som förfäktar att Albrekt vid skapandet av sitt svenska konungavapen skulle ha gjort sig heraldiskt urarva och i stället vänt sin håg mot fantasivapen. Teske har ytterligare gjort den iakttagelsen att Albrekt även behöll Folkungaättens vapenfärger, blått och guld.

När färgen på konung Albrekts hjälm här angivits – i likhet med vad som sker i det följande – innebär detta inte att någon rangmässig eller symbolisk innebörd ges åt den skiftande användningen av stål, silver och guld. Här må i stället hänvisas till Emil Gevaerts uppfattning att på den goda heraldikens tid hjälmen endast hade samma uppgift som skölden: att bära upp det heraldiska märket. Inget tillförlitligt belägg från sagda tid finns enligt Gevaert på att hjälmen allt efter innehavarens värdighet skulle vara av viss metall. Det är först senare som hjälmen underkastas en sådan klassificering.

Fig. 1:1

Sigill: Avgjutning av sigill år 1397 (Fig. 1:1), Mecklenburgisches Urkundenbuch (MUB) nr 13057 (Harald Fleetwoods efterlämnade samlingar, Riksarkivet, Stockholm). Sigillet tidigast känt från januari 1385, MUB nr 11653.

Sigill: Avgjutning av sigill år 1397 (Fig. 1:2), MUB nr 13084 (Harald Fleetwoods efterlämnade samlingar, Riksarkivet, Stockholm). Sigillet tidigast känt år 1396, MUB nr 12905 B.

Fig. 1:2

I konung Albrekts båda här ovan återgivna vapensigill återfinns de fyra fälten i Gelre-vapenbokens framställning, dock i en något ändrad ord-

ningsföljd: Sverige, Mecklenburg, Rostock, Schwerin (grevskapet). Enligt C. Teske är fältens inbördes ordning den rätta på sigillen i betraktande av vapnens rang och ålder. Sveriges konungavapen var främst i värdighet. Mecklenburgs hertigvapen kom därnäst. Ordningen mellan Rostock och Schwerin bestämdes av att Schwerin först 1358 återförvärvats till Mecklenburg.

Avvikelsen mellan Gelre-vapenbokens och sigillens kungavapen torde, såsom Teske ytterligare framhållit, bero på en önskan att undvika ett möte mellan Sveriges och Rostocks blå fält. Då denna i Gelre-vapenboken vidtagna korrigerings, som återfinns i Bellenville-vapenboken, rimligtvis bör antagas vara sekundär i förhållande till sigillens komposition, ger den oss en viktig hållpunkt för dateringen. Det äldsta av kungasigillen är som ovan angivits känt tidigast i avtryck från januari 1385, d.v.s. i början av ett Albrekts nära tvååriga besök i hemlandet. Han hade tillträtt hertigvärdigheten i Mecklenburg vid faderns död 1379 men icke anskaffat något däremot svarande sigill vid sin vistelse i Mecklenburg vintern 1379–1380. Inför sitt nästa besök i Mecklenburg, som kunde beräknas bli långvarigt, är det som han skaffar sig detta sigill, vilket återger både hans svenska och tyska värdighet.

Detta ger oss en datering (januari 1385) för de svenska vapnen, vilken mycket väl överensstämmer med den terminus post quem som Gottfrid Carlsson tidigare fastslagit: tidpunkten för Henning Königsmarks riddarvärdighet någon gång under maj 1385–maj 1386.

Litt.: H. Fleetwood: Svenska medeltida kungasigill, del 2, Stockholm 1942,

s. 54 o. 60 f.; E. Gevaert: L'Héraldique, Bruxelles u.å., s. 289 ff.; J. Liedgren: Konung-Albrekts titlar och sigill, Fornvännen 1966, s. 166 f.; V. A. Nordman: Albrekt, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, Helsinki 1938, Itinerarium s. 306 ff.; Personhistorisk Tidskrift (PHT) 1951, s. 44 f.; C.G.U. Scheffer, Trekonorsvapnets dubbla ursprung, Arte et Marte 1964, s. 20 ff.; dens.: Trekonorsproblemet i modern populärvetenskap, RIG 1970, s. 117 ff.; C. Teske: Die Wappen des Grossherzoglichen Hauses Mecklenburg, Güstrow 1893, s. 46–49 o. 82.

2.

die edel wapen van zweden = Sveriges gamla vapen (Folkungavapnet).

Vapen: *I blått fält bestrött med röda hjärtan tre ginbalkar av silver, överlagda med ett krönt lejon av guld med röd tunga samt röda tänder och klor (Folkungavapnet).* På hjälmens av silver, från vilken nedfaller ett hjälm-täcke, utvändigt blått och invändigt rött, vilar en öppen krona av guld, ur vilken reser sig två oxhorn av guld, vardera besatt med sex fänikor visande Folkungavapnet.

Beträffande hjälmprydnaden, se ovan rörande konung Albrekts hjälm-

Tekst på farveplanchen overfor, en gengivelse i omtrent naturlig størrelse af side 55 verso i Gelre-våbenbogen (se nærmere side 109 ff):

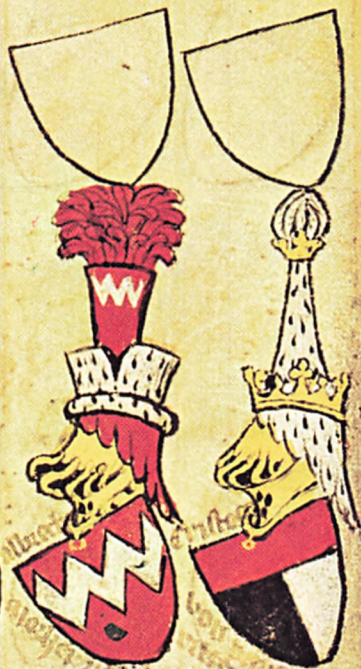
die coninc van denmarke

Midterste række:

h. henig pulbus (Henning Podebusk),
albrecht moeher (Morcer, Murach), *ridder*,
Cristoff van parsberg (Parsberg), *ritter*.

Nederst:

her mychel ruut (Mikkel Rud).

die e
del wa
pen van
Abden

h
nuc
lic ba
tufre

h
berel

ne
vuc
van
Abden

die
maerfale

bo
loon
sone

h
boes loe

prydnad. I fråga om Folkungavapnets hjälmprydnad har man möjligen att räkna med en av vapenmålaren utförd harmonisering.

Sigill: Detalj ur konung Magnus Erikssons kontrasigill 1320 1/10, Diplomatarium Suecanum (DS) nr 2261 (Fig. 2).

Litt.: PHT 1951, s. 44 f.; C.G.U. Scheffer: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen. Sverige. Heraldisk Tidsskrift nr 20 (1969), s. 168 ff.

3.

her knut van tuften = Knut Karlsson (Sparre av Tofta).

Personalia: Uppträder i urkunderna första gången 1375 och var redan då riddare; nämnes som riksråd 1376;

En återgivning i ungefär naturlig storlek av sida 65 verso i Gelre-vapenboken (vid identifieringen användes de inom parentes satta numren).

Det kvadrerade vapnet:
die coninc van zweden (1.)

De tre vapnen i översta raden till höger på sidan:

die edel wapen van zweden (2.)

her knut van tuften (3.)

her ketel (4.)

De tre vapnen i mellersta raden till höger på sidan:

dyc maerscalc (5.)

bo ioon sone (6.)

her bent boes sone (7.)

De fem vapnen i nedersta raden:

her yrc kaerls zoen (8.)

her magnus huetkens sone (9.)

her nyclaes gedde (10.)

her steen bents zoen (11.)

her henninc coninxmarc (12.)

Fig. 2

åtföljde Sveriges monark, konung Albrekt, på dennes resa till Mecklenburg 1385–1386; synes ha stupat i Västergötland i början av 1389.

Vapen: *I fält av guld en röd sparre.*

Fig. 3

På den guldprydda silverhjälm, från vilken nedfaller ett rött hjälm-täcke, reser sig mellan två oxhorn av

guld en röd sparre med en uppskjutande påfågelsvippa.

Sigill: 1379 15/2, Riksarkivets pergamentsbrev (RPB) nr 1405 (Fig. 3).

Hjälmprydnaden består på sigillet av en trattformig hatt, ur vilken påfågelsvippan uppskjuter.

Litt.: PHT 1951, s. 40 ff.; Äldre svenska frälsesläkter (ÄSF) I:1, Sparre av Tofta, av H. Gillingstam med bidrag av A. F. Liljeholm, s. 88.

4.

her ketel = Kettil Johansson (Malstaätten).

Personalia: Nämnas såsom riddare och häradshövding i Bråbo härad (Östergötland) 1380–1385; åtföljde Sveriges monark, konung Albrekt, på dennes resa till Mecklenburg 1385–1396; död något av åren 1386–1395.

Vapen: En kluven sköld med högra fältet rött och det vänstra fältet tre

Fig. 4

gångar styckat av silver och blått. På hjälmen av guld, från vilken nedfaller ett rött hjälmträcke, reser sig två oxhorn, det ena rött och det andra tre gånger styckat av silver och blått.

Sigill: 1376 27/10, RPB nr 1227 (Fig. 4).

Litt.: PHT 1951, s. 40 ff.; ÄSF I:2, Malstaätten av H. Gillingstam, s. 177.

Fig. 5

5.

dye maersca = Marsken Tyrgils Knutsson.

Både ämbets titel och vapen hänvisar på den redan år 1306 halshuggne marsken Tyrgils Knutsson. Codex Bellenville i Bibliothèque Nationale i Paris har samma vapenbild, medan texten är »Thirgillus marsca[1]c«.

Vapen: I sköld, ginstyckad av rött och blått, ett lejon av guld.

Sigill: 1303 18/5, DS nr 1397 (Fig. 5).

Litt.: PHT 1951, s. 40, 44 o. 46; ÅSF I:1, Tyrgils Knutssons ätt av J. Gallén med bidrag av A. F. Liljeholm, s. 89.

6.

bo ioon sone = Bo Jonsson (Grip).

Personalia: född sannolikt i början av 1330-talet; nämnd första gången

Fig. 6

1354; nämns som drots från 1375; död i augusti 1386.

Vapen: I fält av silver ett avslitet svart griphuvud med röd tunga. På hjälmen av guld sköldens griphuvud, bärande på näbben en påfågelsvippa och bakåt bildande ett flikat svart hjälmtycke.

Enligt en enstämmig 1500-talstradition skall fältet i Bo Jonssons vapen vara av guld.

Denna vapenmålning lämnar upplysning om Bo Jonssons hjälmprydnad, som inte är känd från hans sigill. Ett överraskande inslag är den påfågelsvippa som placeras vid näbbröten. Utformningen påminner oss om att gripen är ett förheraldiskt fabeldjur med ett mycket långt förflutet. Grekiska griphuvuden från sjunde århundradet före Kr. ger oss exempel på hur

ornliknande prydnader placerats på djurets hjässa.

Sigill: 1379 1/5. RPB nr 1420 (Fig. 6).

Litt.: S. Engström: Bo Jonsson, I (akad. avh. Uppsala 1935); PHT 1951, s. 40 o. 44; G.M.A. Richter, A Handbook of Greek Art, London 1967, s. 195 ff.; H. Rosman: Bjärka-Säby och dess ägare, I (1923); Svenskt biografiskt lexikon 5 (1925), s. 82–91, och 17 (1967–69), s. 301.

7.

her bent boes sone = ? Bengt Bogh (båt).

Personalia: Riddare, nämnd 1379–1392, möjligen redan år 1371 (DS X nr 72).

Vapen: I fält av silver en balkvis ställd röd båt.

Sigill: 1383 14/4, RPB nr 1926 (Fig. 7).

Fig. 7

På sigillet är båtens balkvisa ställning endast svagt markerad.

Litt.: PHT 1951, s. 41.

8.

her yrc haerls zoen = Erik Karlsson (Örnfoot).

Personalia: Uppträder tidigast 1362; riddare något av åren 1362–1364, tro-

Fig. 8

ligen vid konung Albrekts hyllning vid Mora stenar sistnämnda år; riksråd tro-
ligen redan 1364; levde ännu 1389.

Vapen: I blått fält en örnfot av guld
med röda klor.

Sigill: 1366 27/5, RPB nr 703 (Fig.
8).

Litt.: PHT 1951, s. 40; ÄSF I:3.
Örnfot (Tab. 8), otryckt manus av H.
Gillingstam.

9.

her magnus huethens sone = Magnus

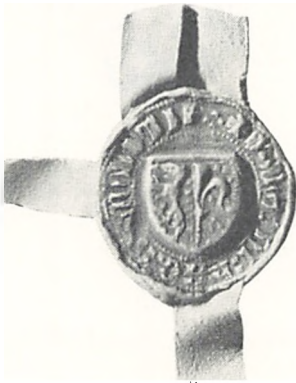

Fig. 9

Håkansson (Magnus Marinassons ätt
= »Leopard«).

Personalia: Blev riddare något av
åren 1364–1365; gästade måhända
Mecklenburg vid 1380-talets mitt; till-
hörde möjligen konung Eriks unions-
råd 1398; död 1399.

Vapen: Sköld, kluven av silver, vari
ett rött lejon, och av blått, vari en från
skuran framväxande halv lilja av sil-
ver.

Sigill: 1380 12/2, RPB nr 1432 (Fig.
9).

Litt.: PHT 1951, s. 40 f. o. 44; ÄSF
I:2, Magnus Marinassons ätt av H. Gil-
lingstam, s. 174.

10.

her nyclaes gedde = Nils Gädde.

Fig. 10

Personalia: Nämnes som riddare ti-
digast 1370; häradshövding i Hølebo
härad (Södermanland) 1385; gästade
måhända Mecklenburg vid 1380-talets
mitt; tillhörde möjligen konung Eriks
unionsråd 1398; död något av åren
1398–1400.

Vapen: *I blått fält en balkvis ställd gädda av guld.*

Vapnet är talande.

Sigill: 1382 7/6. RPB nr 1724 (Fig. 10).

Litt.: PHT 1951, s. 40, 44 o. 50; C.G.U. Scheffer: Artikeln Talande vapen i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (korrektur).

11.

her steen bents zoen = Sten Bengtsson (Bielke).

Personalia: Riddare; konung Albrekts marsk 1374; anslöt sig senare till det aristokratiska oppositionspartiet och tog under åren 1388 och 1389 verksam del i drottning Margaretas inkallande och konung Albrekts avsättning; död 1408.

Vapen: *Sköld tre gånger delad av blått och guld.*

Sigill: 1365 26/6, RPB nr 655 (Fig. 11).

Litt.: PHT 1951, s. 40 o. 44; C.G.U. Scheffer: Artikeln Bjälke i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, I, Malmö 1956, spalt 654; Svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgen-

Fig. 11

stierna, I, s. 357; adliga ätten nr 8, Bielke af Åkerö, Tab. 14.

12.

her henninc coninxmarc = Henning Königsmark.

Personalia: Överflyttade sannolikt från Tyskland till Sverige på 1370-talet; var väpnare ännu 14/5 1385:

Fig. 12

deltog i en av den svenska monarken, konung Albrekt, sannolikt i mitten av maj 1386 anordnad tornering i Wismar och var då riddare; tillhörde möjligen konung Eriks unionsråd 1408; död 1415 eller 1416.

Vapen: *I fält av silver fem röda spetsar från höger sköldkant.*

Sigill: 1378 16/3, RPB nr 1363 (Fig. 12).

Litt.: G. Carlsson: Margareta och Erik av Pommern. Källhänvisningar och kommentarer till Sveriges historia till våra dagar III:1. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1963–1964:4, Lund 1965, s. 31; H. Gillingstam: Königs-marck, Svenska män och kvinnor, 4, Stockholm 1948, s. 392; V. A. Nord-

man: Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, Helsinki 1938, s. 196 f., 274; PHT 1951, s. 40 o. 42 f.; C.G.U. Scheffer: Kung Eriks och herr Hennings vapen i Sigtuna

Mariakyrka, Heraldisk spegel, Stockholm 1964, s. 47–52; C. von Warnstedt: Brandenburgisk adel med svensk anknytning, Föreningens för släktforskning skrifter I:1, Lund 1947, s. 57.

Det norske kongevåpen i Gelre-våpenboka

Av Hallvard Trøtteberg

GELRE gjengir for Norge bare kongevåpnet. Det følges på samme pergamentside av 11 tomme skjoldomriss, tiltenkt norsk adel. Gelre har altså ikke kjent eller fått tid til å male den norske høyadels skjold. Men kongens gjengir han på en måte som vitner om solid kjennskap til virkeligheten. Våpnet i den form det her vises har både ved sitt hjelmtegn og sitt skjoldinnhold interesse, heraldisk og politisk.

Våpnets utseende og konstruksjon

Våpnet for »Kongen av Norge«, dye coninc van noorwegen, i Gelre-boka sikter utvilsomt til Håkon 6. Magnusson og kanskje samtidig til hans far kong Magnus Eriksson. Gelre gir ikke personnavn ved sine kongevåpen. Våpnet er: Kvadrert skjold, 1. og 4. på rødt en opprett gul og gul-kronet (norsk) løve med blå tunge og klør, som med tre labber holder en øks med langt hvitt skaft og hvitt blad (med blå skygger på blad og skaft), 2. og 3. felt på blå bunn, strødd med røde sjøblad eller hjertes (23 i felt 2 og 14 i 3), tre venstrevendte hvite skråbjelker og iversover det hele en opprett gul og gul-kronet (svensk) løve med rød tunge. – Norges løve lukker her lab-

bene om skaftet. Figurer synes frembrakt ikke ved utsparing men ved dekkende strøk oppå farge-underlag.

På hjelmen som er grønlig stålfarget og har purpur hjelmklede, står en høy 5-takket (halv stjerneformet) rød skjerm med en halvt oppvoksende norsk gul løve med krone og øks som i skjoldet, og på hver skjermspiss toppen av en påfuglfjær; skjermen stiger opp fra en grønn kam på hjelmens iss.

Denne kam, »der Grat«, må tenkes å være metallisk eller av trø eller lær og stivnet limholdig masse; i alle tilfelle er den laget slik at skjermen kunne stikkes ned i den og holdes fastklemt. Eldre hjelmer fra Vendeltid hadde langs issen en slik lav men kraftig rygg til forsterkning, den kunne da forestille et svin eller en fugl. Høye kammer på hjelmene er forøvrig en velkjent hjelmpryd helt fra gresk og romersk antikk, og vel opprinnelig til vern mot hugg.

På Gelres tid er vi ikke nådd ned til »papirheraldikk«. Hjelmtegnene eksisterte på de virkelige hjelmer, iallfall de til turnerings- og seremoni-bruk.

Den norske konges »crest« er den skiveformete type med påmalt våpen.

Denne typen har kanskje i noen tilfelle hatt tynne metalldele som materiale, men det vanlige må for tyngdens skyld ha vært trø og lær, og pergament eller tøy utspent på trø- eller fiskebein- eller metallspiler. Slike skiver kunne stilles på tvers av hjelmen eller, som i dette tilfelle, på langs.

Når Gelre likesom andre illustratører i tiden gir alle sine hjelmtegn store dimensjoner er vi ikke nødt til å mistro ham for overdrivelse. Kong Jakob av Aragon har fra sitt krigerliv 1219 ff. etterlatt en hjelm med en plastisk halv drake litt høyere enn

2. 1370. Håkon 6. Med titlen Norges og Sveriges konge.

1. 1358. Håkon 6.s våpen. Seglomskrift med titlen Norges konge. - Fig. 1-41 er tegnet av forfatteren. Nr. 10-11, 25, 35 etter våpenruller, 26 fresko, 28 originalskjold, 18 fra mynt, de andre fra segl.

hjelmen (Tøyhuset i Madrid) og prins Edward av Englands originalhjelme fra 1376 (Canterbury katedralen) har en plastisk løve i omtrent samme størrelsesforhold som i Gelres tegning av Englandsvåpnet; temmelig stort hjelmtegn har også en original i Cobham Church, Kent, så sent som 1558.

Hadde Norges konge i 1370 årene turneringshjelmer? Ja, det er sannsynlig. En inventarliste 1340 (DN III 202) over hans fars, den norsk-svenske Kong Magnus's løssøre på Båhus slott nevner 4 svenske bannere (2 av silke, 2 av lerret), 2 norske bannere (1 silke og 1 lerret) og 1 daglig norsk silkebanner og 1 daglig svensk; videre 5 skjold; og videre 1 ny stikkhjelme, 1 krigshjelme og 2 turneringshjelmer. Det er rimelig å tolke disse to siste som en norsk og en svensk turneringshjelme, med hver sitt hjelmtegn. Og det norske kan ha vært nettopp slik vi ser det i sønnen Håkons norske kongesegl og i Gelres våpenbok.

Norges hjelm har Gelre tegnet som noe mellom en tønne- eller kuppel-hjelm og en stikkhjelm, og den sees i ren profil. Metallskinnen som løper fra panne til hake angir førstnevnte type. Nedenfor øyenspaltene omslutes hjelmen av en løstliggende ekstra forsterkning, enten et stykke lær, eller kanskje metall, som blir fastholdt av tre reimer rundt nakken; stykket har et «nebb» foran som gir delvis inntrykk av stikkhjelm. En liknende utenpå-klaff, men ikke trukket ut til et nebb har Ungarns og Sveriges hjelmer hos Gelre. Våpenboka har ellers mest tønnehjelmer, men også en god del stikkhjelmer, t. eks. for hertugen av Bretagne, kongen av Man og flere skotske vasaller. De to typer, tønnehjelm, stikkhjelm er hos Gelre gjengitt vekselvis og tilfeldig og forskjellen i utseende kan tildels være liten. Zürich-rullen (1335–45) hadde bare tønnehjelmtypen; Bergshammarboka (etter 1429) har stikkhjelm for norsk kongevåpen som for alle andre.

Den norske hjelm hos Gelre er uten krone. Det synes som Gelre ikke bruker kronen som rangtegn. Kronte og ukronte hjelmer fins her om hverandre både hos adelen og hos kongene. Et stort antall adelsvåpen har kroner på hjelmene.

Hjelm *uten* krone har hos Gelre kongene av England, Danmark og Norge og hertuger av Brabant, Bretagne, Bayern, greven av Savoyen, osv. Hjelm *med* krone har keiseren (bøylekrone med globe og ørn) og (i vanlig åpen form) kongene av Frankrike, Aragon, Sverige, Skottland, Ungarn, Sicilia, Navarra og Man, og hertuger eller grever av Østerrike, Holstein, Flandern, Hennegau, Genf osv. (Holstein fins med og uten krone).

Vi merker oss at Norges-våpnet har

fått et hjelmklede hvis farge er å oppfatte som enten rødt eller purpur (jfr. s. 144), i tilslutning til skjoldets bunnfarge, men uten skjoldets figur. Også i denne henseende varierer Gelre-boka tilsynelatende uten noen særlig konsekvens. Hjelmklede i skjoldets farge *uten* figur er tildelt keiseren, England, Ungarn, Danmark, Sverige, Holstein, Østerrike, Savoyen, Brabant, Hessen. Hjelmklede i skjoldets farger med figurer i er malt for Frankrike, Aragon, Skottland, Sicilia, Burgund, Bayern, Berg.

Vi kjenner ikke fra noen norsk kilde til et norsk kongeskjold med en feltinndeling som kombinerer *Norge og Sverige*, slik som det norske kvadrerte skjold i Gelre-boka, det vil si med Norge i *første* felt. Karl Knutsens skjold i segl 1451–56 har 3 kroner i felt 1 og 4, Norges løve i 2 og 3. Og vi kjenner overhodet ikke fra noen norsk eller nordisk kilde et inndelt *kongeskjold* med Norge i *første* felt i eller etter middelalderen. Derimot stod Norge fra 1493 av i lang tid i *første* felt i det slesvig-holsteinske *hertugvåpen* og var her et uttrykk for det som også titelen begynte med, pretensjonen «arving til Norge».

Når flere våpen kombineres enten ved sammenstilte skjold eller sammenstilte faner eller ved flere felter i ett skjold, er rekkefølgen særdeles viktig.

Den største interesse og nyhetsverdi ved Gelres Norgesvåpen er nettopp dette at Norge her står i *første* felt av et kvadrert unionskongeskjold. At dette fenomen ikke er kjent fra våre kongesegl eller annen offisiell norsk fremstilling av Norges konges våpen kan skyldes den voldsomme desimering av norske middelalderkilder. Konstruksjonen er en helt korrekt fremstilling av et norsk kongevåpen som

det kunne eller burde se ut i tida 1319–80. Om Gelre har resonert seg til dette, eller gjengitt en nå tapt offisiell norsk kilde – turneringsbøker? – vet vi ikke nå.

Bakgrunn for Gelre-våpnet belyst ved kongesegl m. v.

Det er – både for skjold og hjelm – lett å se at den foregående offisielle norske kongeheraldikk ga den reelle bakgrunn for Gelres tegning og en historisk utvikling fram til den. Norges konger opptok ikke kvadreringsmekanismen før enn i august 1398 men brukte inntil da andre heraldiske måter til å vise unionsforholdene.

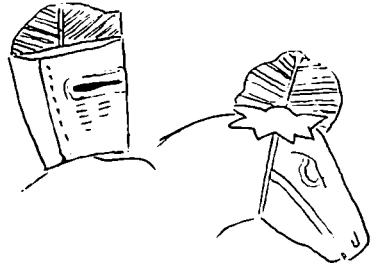
Hjelmtegnet har sin forhistorie. På kong Eirik Magnussons tredje storesegl 1289 har kongen på ryttersiden en kronet tønnehjelm uten hjelmtegn, men hesten har en stor og flott hodepryd, lik et »hjelmtegn«. Dette er et norsk trekk, det er uten parallell i svenske og danske kongesegl, men har forbilder ellers. Hestehodepryd som er en billedløs skjerm eller fjærtopp (Gügerel, ikke våpen) finnes relativt ofte etter 1260, men en som gjentar skjoldmerket secs sjelden. Som eksempel på tidlig og distinktiv hestehodecrest kan nevnes en plastisk ørn i segl 1286 og 1299 for grever av Hennegau og Holland; en plastisk griff har Filip av Valois's hest i 1327, og en plastisk engel stiger både opp fra hesthodet og rytterhjelmene på Louis av Savoyens segl 1305. Den skotske kongehest har ca 1260–86 og 1299–1318 en halvsirkulær skjerm på hodet, men ikke distinktiv som den norske, idet den skotske består bare av fjær. Eiriks hestehodepryd gjengir rytterens *våpen*. På denne tid satte man ikke gjerne et

hjelmtegn på en kongelig rytters hjelm hvis det var krone på hjelmen, man regnet ennå denne krone som rangtegn, og ikke forenelig med tilføyelser.

Eiriks hest bærer en stor halvsirkelformet skjerm som løper ut i 8 lange spisser som hver ender i en lilje, og på skjermen er (malt) en oppstigende halv norsk løve med krone og øks. Det hele må ha tilsvart virkeligheten, og har der briljert i gull og rødt. Hele dette rytterbilde er prektig turneringsheraldikk, og viser at hesten hadde 4 norske løver i stort format på skabekaket, på hestens høyre side en foran og en bak kongen og på venstre side likeså, og seglet viser Norges-løven på kongens skjold og akselplater. – Det er her verd å nevne at Richard Løvehjertes hjelm i ryttersegl 1198 har en vifteformet crest med løve i midten, – et hjelmtegn som kunne vært forbildet for Eiriks.

Etter Eiriks død nyttet kong Hákon 5. den samme seglstampen bare med omgravert navn. Fra Eiriks tid kjennes idag 14 bevarte avtrykk, fra Hákons 3. Flertallet er gjenfunnet i arkivene i Paris, Nederland og nordtyske byer. Dette heraldiske kunstverk som vel er et fransk arbeide 1287/89, ble altså vidt kjent og de symbolske detaljer må ha gjort inntrykk.

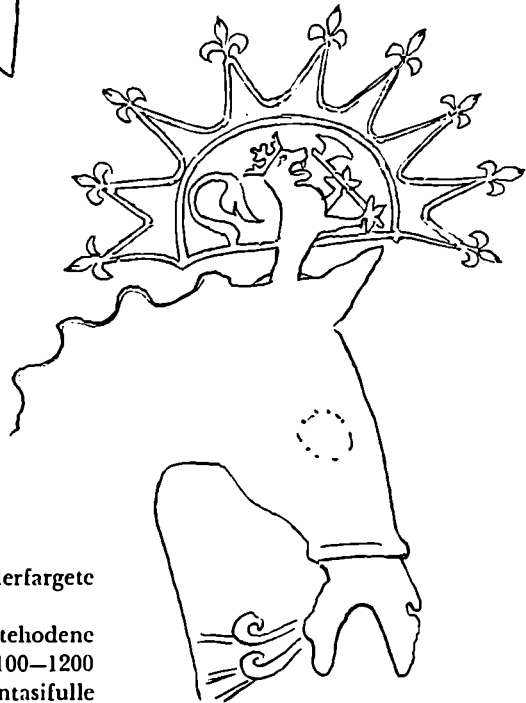
Hesten var like synlig som rytteren og egnet seg til merkebærer. Noe nytt i heraldikkens historie er ikke dette. Skytiske nomadekonger eller høvdingene i Altai i tida ca 500–100 f. Kr. dekket sine stridshesters hoder med fint dekorerte masker hvorfra det oppsteg en »head-dress« i form av plastiske griffer, bukkhoder, falker eller hjortehorn. Disse figurer var gjort av filt, lær, kopper og hår og var farget og forgyldt, alt i beste heraldiske stil, mens faraos stridsvognhester i 2. år

3. 1198. Richard I. øvehjer-
te, storseglets rytterside.
Leopard i fjærkam.

4. ca. 1260. Alexander 3.
av Skottland, fjærkam.

5. 1289. Kong Eirik Mag-
nusson, storseglets rytter-
side. Kongens hjelm har
her liljetakket krone uten
hjelmtegn. På hestehodet
norsk kongeløve på en
norsk liljetakket skjerm, 9
takker. Liljemotivet spilte
en betydelig rolle på ti-
dens norske mynter og
segl.

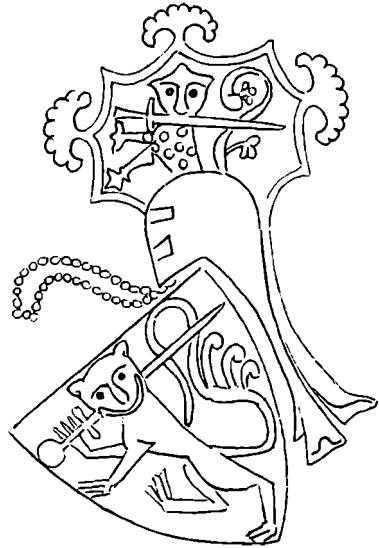
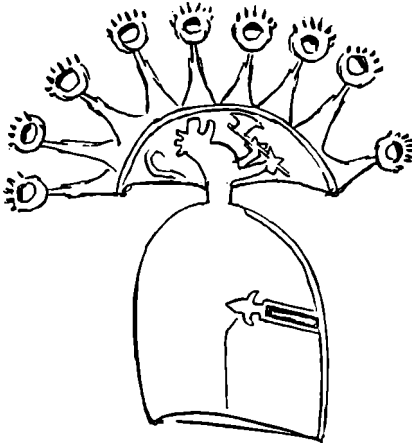
tusen f. Kr. nøyet seg med flerfargete
lange fjær på hodet.

Det er selvsagt ikke på hestehodene
men på riddernes hjelmer i 1100–1200
årene at de middelalderse fantasifulle
hjelmtegn utviklet seg, fra først malt
på hjelmen slik som iflg. sagatekster
ca 1220 korset hos kong Olav 1030,
men siden som fritt oppstigende fi-
gurer.

Den norske hestehodeskjermen fra
1289 møter vi på nytt på kong Håkon
5.s *hjelm* slik den er gjengitt på dat-
teren hertuginne Ingebjørgs segl fra
1318. Dette er kjent i 15 eksemplarer
(1318–22), derav 6 i nordtyske arkiver.

Løven er som før, men skjermen har
nå 9 spisser og de ender i påfuglfjær-
topper. Skjermen er festet på en rund-
buet tønnehjelm (kuppelhjelm) uten
krone.

Neste utvikling, slik den kommer til
syne på segl, er at denne hjelm settes
over Norges kongeskjold i Håkon 6.s
norske sekret 1358, det er ventelig

6. 1318. Håkon 5.s kongehjelm på datteren Ingebjørgs storsegel. Norsk løve på 9-takket skjerm, nå med de almeneuropeiske påfuglfjærtopper. - 7. 1358. Håkon 6.s hjelm i sekret I, nå komplett utstyrt med krone, løve, 5-takket skjerm, og små knipper av påfuglfjærtopper. - 8. 1347. Bjarne Erlingsson av Bjarkøy. - 9. 1398. Håkon Sigurdsson.

skåret i 1355. Stilen er hjemlig norsk-preget. I skjoldet står Norges løve, og bare den, og på hjelmen skjerm med Norges løve. Å kombinere skjold og hjelm i seglene var en nyhet, slikt

fiens første gang i Norge i et adelssegl 1347 og dernest i flere 1369. Over et skråttstillet skjold setter Håkon en tønnehjelm med gitter og en hjelmkrone med tre liljetakker og nedfallende langt hjelmklede, og på hjelmen er montert en skjerm med 5 takker som bærer kvaster av påfuglesfjærtopper. På skjermen står den halve løven innfattet i en halv ring. Man kunne her liksom ved seglene 1289 og

1318 få det inntrykk at skjermen er gjennombrutt i midten slik at den gir rom til en plastisk løve som står fritt mot luften. En rimeligere forklaring er at løven har sin røde bakgrunn; kanskje var teknikken at to løver ble malt på hver sin runde skive på et materiale som er egnet for fin utpensling, — tre med pergament overtrekk — og så fastlimt utenpå høyre og venstre side av en lett skjerm av uspent tøy. Mange hjelmtegn på tidens seglbilder synes konstruert slik. Samme spørsmål foreligger allerede ved det ovennevnte Richard I.s segl 1198, også der står løven innenfor en ring eller på en rund plate som omfattes av en fjærkam. — Håkon gjorde littig bruk av sitt våpensegl; det er levnet 17 avtrykk ved brev 1358–69; de ligger i svenske, danske og tyske og nederlandske arkiver.

Håkons hjelm står også på et mindre våpensegl hvorav det fins 13 avtrykk 1370–79. Over et skjold med en hel Norgesløve står her en kronet hjelm med hjelmtegn, men dette er her bare en halv Norgesløve. På grunn av seglets lille format er skjermen utelatt; løven på hjelmen står alene mot luften uten innfatning, og må på originalhjelmen vel ha vært utført i *rundplastisk* form.

Noe segl med Folkung-løven eller annet svensk riksmærke har Håkon ikke etterlatt seg, og han kan da neppe ha hatt noe. Hvorfor? Det er vanskelig å forklare. Han var jo svensk konge 1362–80 — med full realitet 1362–64 og titulært og pretensjonsmessig fortsatt til 1380 — og la stor vekt på det. Vi ser at han har brukt norsk segl under brev utstedt i Sverige. Men sikre på at han ikke eide noe svensk våpensegl kan vi ikke være.

Etter utscendet av våpenbok-tegnin-

gen må det antas at Gelre direkte eller indirekte har kjent Håkon 6.s sekret I av 1358. Hjelmen med krone og crest kunne han tegne direkte etter seglmodellen, men kvadrering og svensk løve søyde han til fordi Håkon, etter at seglet var laget, også hadde arvet Sverige.

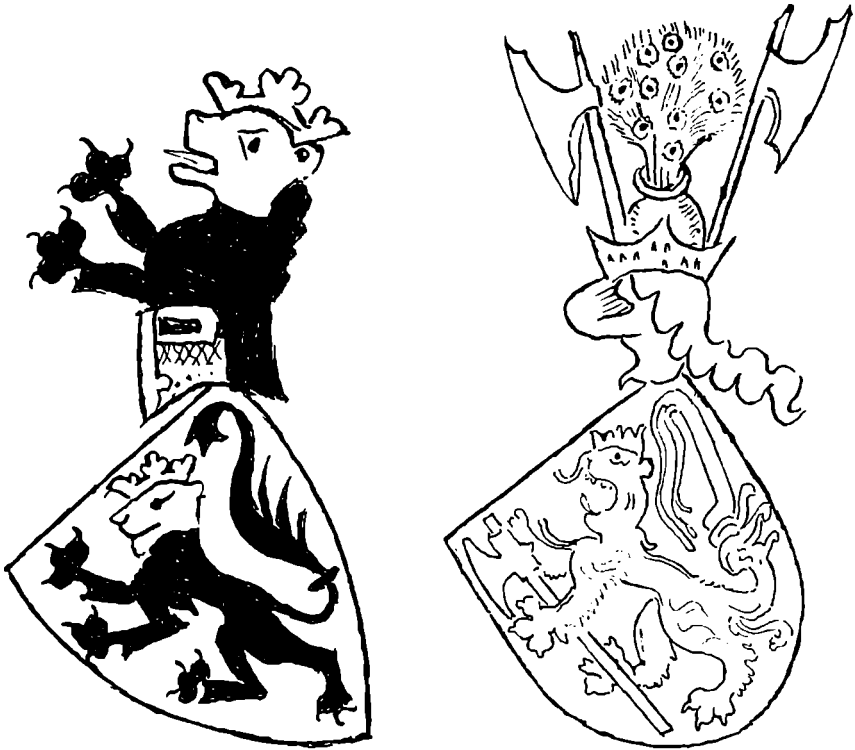
Hjelmtegnet med løven fins ikke i den nære ettertids norske kongesegl, men det ble brukt, lett modifisert, av riksråden Håkon Sigurdsson i segl 1398–1405. I skjoldet har han løve med sverd, på hjelmen en skjerm med 7 takker og 3 fjærkvaster og en halv løve med sverd. Han tilhørte, som løven indikerte en gren av kongætten.

Etter Håkon, Valdemar og Albrekt er det foreløpig slutt med hjelmer på nordiske kongesegl. Men en dansk kongehjelm står over Erik av Pommerns store unionskongeskjold i det store heraldiske polykrome murmaleri 1427 ved et rundvindu i Krogens slott. Et liknende veggmaleri eller annet fargebilde i det gamle Norge av kongeskjold og hjelm kjennes ikke.

Fra 1906 er kongehjelmen med løven gjenopptatt i norske kongesegl ført av Håkon 7. og Olav 5. Håkonsønn og det forekommer også i farget anvendelse.

Hos Gelre har suvereners våpen ofte hjelmtegn som gjentar identifiserende trekk fra skjoldet, gjentar våpnet eller noe av det, det gjelder, foruten Norge, Keiseren, Frankrike, Burgund, Sicilia, England, Skottland, Sverige (kroner i vimpler), Bayern, Sachsen, Holland, Bretagne, — men ikke Danmark, Holstein, Østerrike, Ungarn, Aragon, Brabant, Savoyen.

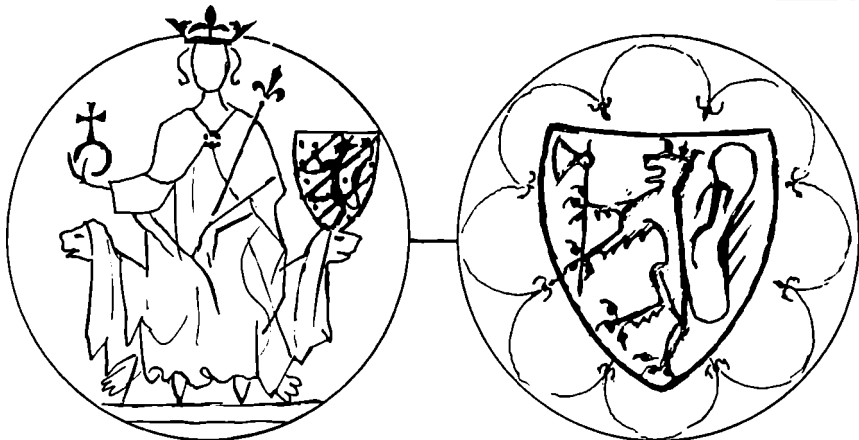
Zürich-rullen ca. 1335–45 tildeler Norges(?) konge skjold og hjelm med hjelmtegn: en svart halv løve uten øks, med rødt hode og gul krone; i

10. Ca. 1340. Norges (?) kongevåpen i Zürich-rullen. Gul bunn, svart løve med rødt hode og gul krone. Jfr. at diverse spanske kilder 1339 og ca. 1350, 1350, 1375 har svart Norgesløve på gult. - 11. Ca. 1450. «die coninc van norwegen» i Codex Bergshammar (Rikssarkivet, Stockholm).

skjoldet en tilsvarende hel løve på gul bunn. I Bergshammar-våpenboka, et flamsk-fransk arbeid fra kort etter 1429, men med innhold som vesentlig gjelder tida 1350–1400, fins tre tegninger av våpnet for «die coninc van norwegen.» I skjoldene er bare Norges løve. I to tegninger står det kongehjelm over skjoldet, en langsnutet stikkhjelme med rødt hjelmklæde. På hjelmen er ikke krone, men en hermelinforet gyllen hatt med høy spiss pull som topper seg i en bred påfuglstjert, gul og grønnblå, og opp fra bremmen stiger to rødsjefte hvide øksler med

utvendte blad. Codex Grünwald ca 1470 har et Norgesskjold (løven alene) med hjelm, og «den Burgundiske» våpenbok (Armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe) har et rytterbilde av Norgeskongen med hjelm. Felles for disse to er utseendet av hjelmtegnet. Det er som i Bergshammar-boka, men med en krone tilløyd mellom hattens topp og påfugl fjærene. Det hele en formidabel og tilsynelatende gebrekelig komposisjon. Til Erik av Pommerns regjeringsutøvelse hører diverse heraldiske pompøse nydannelser, mulig var dette en av dem. Fra

12. (1319) 1321-67. *Norsk* tosidig kongesegl. Sigillum Magni Dei gracia regis Norwegie Sweuorum et Gotorum illvstris. Norge nevnt først. Dette dobbeltsegl er innrettet som før 1319, men nytt er det lille skjold på advers.

norsk kilde er den ikke kjent, men fra Håkon 6.s tid foreligger en norsk mynt med kongeløve på advers, to økser med utsvingte blad på revers, og under Hans mynt med bare en øks i et skjold.

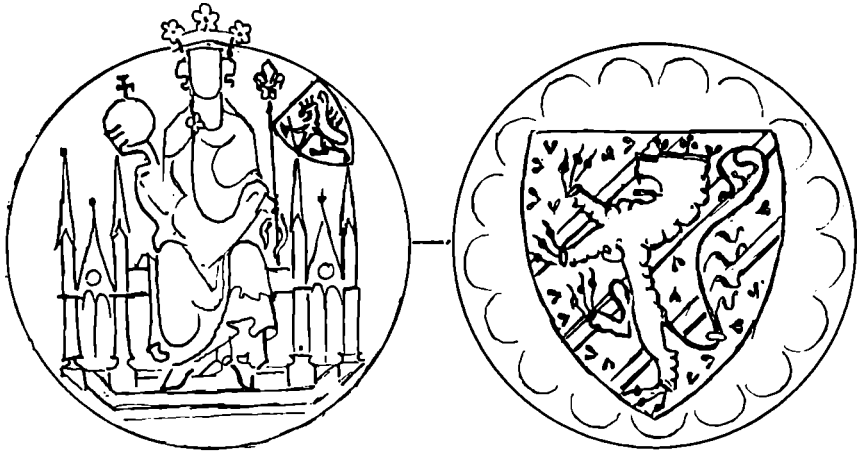
Skjoldinnholdet og våpnets cier

Ut fra de faktiske unionsforhold og etter titelføring og den seglbruk vi har omtalt er det bare to konger vårt Gelre-våpen kan henføres til: Håkon 5.s dattersønn Magnus Eriksson og/eller dennes sønn Håkon 6. Magnusson. Gelres tilskrift ved skjoldene nevner for kongene bare ordet »coninc« og riksnavnet, uten å gi personnavn. Og for hertuger og grever oftest likeså, bare titelen og et territorienavn. Vi kan derfor ikke med visshet si at Norgesvåpnet i Gelre betyr én bestemt konge, det kan teoretisk gjelde Magnus, som var konge over Norge og Sverige i tida 1319–55, eller Håkon 6. som var eller regnet seg som konge over begge riker 1362–80, det står rex

norwegie et swecie i brevene og seglene fram til 1380. Eller våpnet kan stå for begge disse to konger som et arvelig unionsvåpen i likhet med Spanias eller Englands på Gelres tid. Han brukte samtidsopplysninger og eldre kilder.

Våpnet fikk ingen cier etter 1380. Av konger etter 1380 som rådde over Norge og Sverige uten Danmark er det bare Karl Knutsson som har ført et skjold kvadrert av svensk og norsk riksmærke. Seglet med dette skjold førte han både i kongetiden 1449–50 og siden fram til 1456; det betød, mener Fleetwood (segslugaven II s. 89 ff.) at han regnet dette skjold som personlig kongevåpen, ikke riksvåpen. Karls skjold er bare kjent i formen svensk-norsk (ikke norsk-svensk), med kroner i 1. og 4., norsk løve i 2. og 3. felt.

Det er klart at Norgesvåpnet hos Gelre kunne oppfattes både som ættevåpen og som riksvåpen, 1. og 4. felt har Håkon 6. arvet fra sin fars morfar Håkon 5., felt 2 og 3 fra sin farfar hertug Erik av Folkungætten.

13. (1319) 1320-60. Svensk tosidig kongesejl. Sigillvm Magni Dei gracia Sweorvm Got-horvm et Norvegie regis. Sverige først. Dobbeltsegl som før 1319, men nytt er det lille skjold på advers.

Veien fram til unions-skjold i Norden

En svensk-norsk forbindelse kunne fremstilles heraldisk på flere måter. Hertuginne Ingebjørg står på sitt ovenfor omtalte segl 1318 mellom sin fars norske kongehjelm til høyre og sin ektefelles svenske hertughjelm til venstre, og holder i høyre hånd sin fars norske banner med løve og øks og i venstre sin husbonnds svenske med løve over skråbjelker. Denne oppstilling kunne, som vanlig ved damesegl, bety bare hennes egen status; seglet er et år eldre enn personalunionen 1319 – men seglet peker på at denne er i vente. Dette prektige storsegl er brukt 1318 1/8-1322 2/7, og det ble gravert i juli 1318 da hun nettopp hadde fått vite at hun var enke. Det fikk sitt innhold bl. a. med henblikk på at hennes to år gamle sønn var nærmeste arving til Norge og Sveriges trone. Året etter ble han konge over begge riker – med et formynderstyre der hun var med, og hennes segl fikk da en

kort tid funksjon som »rikssegel»; typisk eksempel er ved de to parallelle traktater 1321 på samme dag (DN III 125-6), en på Norges og en på Sveriges vegne, hvor hun bortgifter sin datter til Albrecht av Mecklenburg.

Unionstraktaten 1319 presiserte de to rikers likestilling og gjensidige integritet, og denne idé fikk konsekvent heraldisk uttrykk i felleskongens storsegl, – to storsegl, likt innrettet. Ingebjørgs sønn Magnus førte et *norsk* storsegl (i flittig bruk 1321 22/7-1367) med et stort Norge-skjold på revers og et lite Sverige-skjold på advers (ved sitt portrett), og et *svensk* storsegl (i bruk 1320 1/10-1360) med ordning vice versa, dvs. med et stort Sverige-skjold på revers og et lite Norge-skjold på advers. Hvert segl har kongetitel med begge riksnavn men med det egne nevnt først. Det hele betød en veloverveiet og presis jevnbyrdighet; hverken det ene eller det annet rike fikk hermed noen forrang. – Altså samme parallellitetsprinsipp som Oscar I. fulgte i bestemmelsen 1844 om

et norsk og et svensk flagg, og samme prinsipp som for engelsk og skotsk kongevåpen i nyere tid. Kongesegl-ordningen av 1319 ff. er kanskje den første i sin art i middelalderen og kanskje unik. Dens likhetsprinsipp fikk ikke motsvarighet ved den engelske konges forsøk på å danne et fransk-engelsk fellesskap 1310 ff., selv om han periodevis førte eget segl for franske saker (dublettform til det «engelske» 1396, 1492, fransk form 1423–40).

Ved et norsk brev 1335 og et svensk 1338 bruker Magnus et sekret som på en behendig måte viser unionen Norge-Sverige uten at noen rangordning kommer til syne. Det har kongens navn, men ikke riksnavn. Bildet er en liggende løve med norsk løveskjold om halsen og på hodet en svensk Folkung-hjelm. Den liggende løve kan like gjerne være norsk som svensk, og det synes for meg grunnløst når Fleetwood (seglutgaven s. 43) kaller den en Folkungløve. — En liknende kongeløve fins på Edward 3.s gullflorin 1344; den har ikke skjold og hjelm men er iført våpenkappe som er kvadrert av franske liljer og engelske løver, de franske plassert forrest. Fordi de her er pretensjonsvåpen pleier man si; kanskje også fordi Edward med denne plassering pluss en ny tittel fraligger seg vasallforholdet, han kaller seg nå selv fransk konge.

Sammenstilling av skjold er et av de trekk som peker fram mot unionsvåpen. Måten kan følges fra tidlig tid i kvinnesegl og senere i mannssegl. Den fins i segl for norske kongedøtre, dronninger og konger 1336–98 og hundre år tidligere hos naboer. Sophia av Rosstock, dansk (eller svensk) kongedatter holder i et portrettssegl 1237 sin gemals skjold i høyre hånd og sin fars med tre leoparder i venstre. Denne

oppstillingen med cierinnen selv i helfigur mellom husbondens skjold og eget ætteskjold fins 1296 for den svenske dronning Lucrardi, 1301 for den danske kongedatter Rixa g. m. fyrsten av Werle, og 1317 for dronning Helvig av Danmark.

Når kongeseglene får tilsvarende bilde er det gjerne farens ætteskjold og morsættens, det kan bli to eller flere skjold som de har om seg, hvilket da samtidig kan bety landene de har arvet og styrer. Olav Håkonsson sitter på sitt norske segl 1382 (1380) mellom et norsk og et dansk skjold, og kong Erik sitter på sitt norske segl 1398 mellom 4 skjold som betyr hans arv og hans riker, i rekkefølge Norge, Danmark, Pommern, Sverige; på brystet et skjold med 3 kroner som her betyr unionen — hele komplekset leder ret over i fenomenet kvadrert skjold med *herteskjold* hos samme konge samme år 1398, i et danskpreget unionskongesegl. Det har Danmark først i tittelen og i fremste skjoldfelt, men Norge på en særskilt æres- og første plass som herteskjold, fordi Norge var hans første rike og arveriket som han identifiserte seg med. Her kan også minnes om Erling Vidkunnsens »figur på figur« da han i sin riksforsandertid 1325 ff. lar sin egen sverdsvingende, leopardiserte løve bære Norges skjold med øks-løven på brystet. Margareta førte som dronning av Norge og Sverige (hun var aldrig dansk dronning) et segl 1375–76 hvor hun sitter, i nokså lite format, i midten, mellom fire skjold for Norge, Danmark, Slesvig og Sverige, de betyr hennes manns og hennes fars ætte-

Tekst på den motstående fargeplansje, som er fra side 66 v. i Gelre-våpenboka: *dye coninc van noorwegen*.

dyve
ronie va
noorwege

h
hem-ic
vā bruedorp

h
hene
vā zegen

h
vodebe
hucben

die g
vā holsten

h
hemf vā
meystorp

die
culen

die
bacolbeke

die v
welpen

h
mbe

die
stene

die
wur
wolves

merker men ikke hennes styremakt, den gjelder likesom mannens bare våpen nr 1 og 1.

Sammenstilte skjold som enbetlig bilde

Alt før 1275 fremstod i fyrstemiljøer moten med bare sammenstilte skjold eller skjoldene som det for øyet helt dominerende på seglet. Håkon 5.s datter Ingebjørg, hertuginne av Sverige har på segl 1336 bare tre skjold for Norge, Sverige og Halland, stillet tett i triangel. Hennes datter Eufemia, g. m. Albrekt av Mecklenburg kombinerer i sitt segl 1344 (1333) fire skjold tett sammenstilte, Mecklenburgs oksehode, Folkung-løven, Rostocks griff og Norges løve. Noe annet bilde har ikke disse to segl. Dronning Blanche har et segl 1358 med sitt eget hode ganske lite i midten og omgitt av fire skjold for Sverige, Norge, Namur og Artois. Dvs. ektefelles og foreldres våpner.

Tekst på farveplanchen overfor, en gen-givelse i omtrent naturlig størrelse af side 97 verso i Gelre-våbenbogen (se nærmere side 147 ff):

die grave van Holsten

Øverste række:

her henric van bruedorp (Brockdorff),
her henric van zegem (Siggem),
her tydeken huecken (Høcken).

Midterste række:

her henig van meynstorp (Meinstorf),
die culen (Kule),
die baersbeke (Barsebek).

Nederste række:

die van raetlouwe (Rathlou),
herman ribe, (Ribe),
die stene (Steen),
die witmolte (Witmolt),
runnou (Rønnow).

Særskilt interesse ved sin sterke tettstilling, nesten sammenstøping, har Ingebjørg Håkonsdatters segl 1340—52, hvor fire våpen står i fire felter som tilsammen utgjør et kvadrat. De er adskilt, eller sammenholdt, av et kors som har bilde i midten (jfr. kong Eriks unionsskjold på nordisk storsegel 1398!), et Kristushode. Korsets armer er gotiske bue-søyler eller vinduer, og kvadratene tilsvarer en korskirkegrunnplan, vi ser kirken ovenfra med utbrettede vegger likesom på noe enklere vis i seglet for den norske Magister Capellarum, prosten ved Apostelkirken i Bergen 1398. Fra dette Ingebjørg-segl er skrittet ikke langt til å gå over i det kvadrerte skjold som Gelre mener at Håkon 6. har ført, eller det som Erik førte 1398. — Våpene på Ingebjørgs segl er Norge, Samsø, Halland, Sverige.

Kvadreringsmekanismen og noen andre kombinasjonsmåter

Alt fra før 1200 forsøkte man seg med å sammensette to våpen i ett skjold til et nytt våpen. Man forente arvede våpen, eller manns og hustrus, eller et personlig og et territorialt, og i sen tid et personlig og et embetsvåpen, m.v. Saken må her tas summarisk, uten at vi drøfter grensespørsmålet hva er sammensøying av to våpen, og hva er differensiering av et våpen ved figur-tilføyelse. — Vi nevner noen tidlige eksempler; at de representerer sammenføyde våpen er i mange tilfelle direkte påviselig, og i de øvrige det sannsynlige,¹⁾

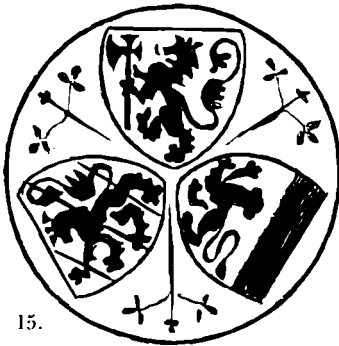
¹⁾ Kilder, se Arch. H. Suisses 1944, Corp. sig. Neerl. 1940, Demay 1880, Eygum 1938, Ganz 1899, Hildebrand 1867, Matthæus ca. 1250, Seyler 1890, Woodward 1892, Wagner 1939.

14.

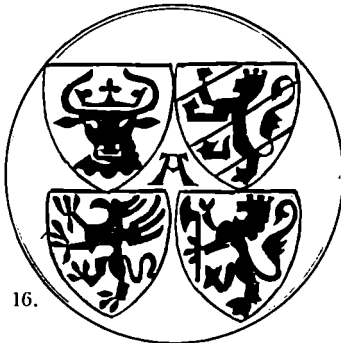
17.

15.

18.

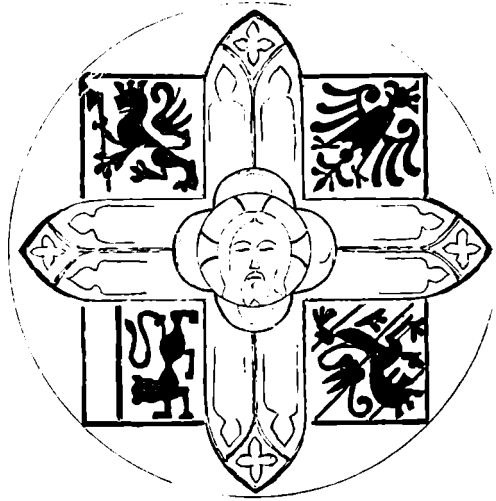

16.

19.

20. 1340. Hertuginne Ingebjørg Håkonsdatter. Fire våpen, Norge. Samsø, Halland, Sverige. Da seglomskriftens innledningskors står midt over Norges-kvadratets ytre hjørne blir Norges-feltet nr. 1. Seglet er dog hengt slik under brevet at «kirkenes midtskip» med Kristushodet står vertikalt. Muligens skal de ruteformede felter gi en ekstra nyanse «kvinneskjøld».

Figurer sammenstilt uten berøring: skråbjelke mellom 4 løver (1174 H. v. Dillingen), kors mellom 4 ørner (1177 Montmorency), løpende oksepanter over 3 sjøblad (ca. 1195 H.v. Wildon), lilje og hjortegevir (1219 S. Bengtsson).

Figur lagt på figur, en levedyktig måte: kors og måne på ørn (1179 Bo-

leslav I.; av Seyler tolket som Wap-pen-Unirung), bjelke tvers over 3 stolper (ca 1190/1200 L. v. Regensberg), skråbjelke over horisontalstriper (1182 /1216 H. de Parthenay), sparre tvers over horisontaldeling (1208 H. v. Dieburg), skråkors tvers over bjelke (1232 W. v. Maalstede), løve over horisontalstriper (1215 G. de Lusignan; også kongevåpen Kypros), panter over 5 horisontaldelinger (1217 B. v. Lechsge-münd), stripet løve (ca 1225 C. v. Thüringen), fugl i stjerne lagt over 3 skråbjelker (1241 Magnus Johansson), løve over 3 skråbjelker (1238 Birger Jarl: dette inngår i Gelre-boka ca 1380 som ledd i norsk kongevåpen). Metoden har sin styrke ved at den gir uforminskede figurer, men den bryter i de fleste tilfelle med fargelovene.

I Glovers skriftlige liste ca 1255 over 218 engelske våpen har over 20% av våpnene figursammensetninger på en av de to ovennevnte måter, men her må vi i de aller fleste tilfelle anta at det ikke foreligger union av to våpen, men *brisure* av et våpen, noe som ble serkt dyrket i fransk-engelsk

Billedtekst til motstående side:

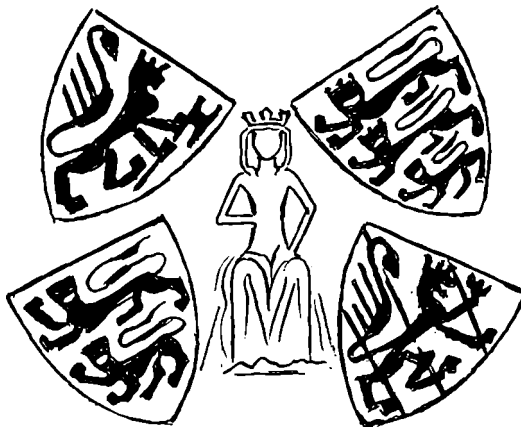
14. 1318. Håkon 5.s datter hertuginne Ingebjørg av Sverige med norsk kongefane og -hjelm dexter, svensk hertugfane og -hjelm sinister. - 15. 1336. Ingebjørg II.-datter, 3 radialstilte skjold Norge, Sverige, Halland. (Tidlig forbilde 1272 Elisabeth av Wölpe, f. Holstein, Meckl. UB IV B s. 531). - 16. 1344. Eufemia Eriksdatter (H.5.s datterdatter, Ingebjørgs datter) g.m. Albrekt av Mecklenburg; 4 skjold Mecklenburg, Sverige, Rostock, Norge. A = Albrekt. - 17. 1335. Kong Magnus Erikssons sekret uten riksnavn, liggende løve eller leopard med svensk hjelm, norsk skjold. - 18. 1344. Edward 3.s gullflorin, leopard med kvadrert våpenkappe Frankrike England. Jfr. skjoldet fig. 37. - 19. 1351. Blanche dronning av Sverige og Norge (Sv. nevnt først i seglomskriften), skjold for Sverige, Norge, Namur, Artois.

heraldikk men betød lite i tyske og nordiske områder.

Halveringsmetoden utført ved *kløving* eller *deling*, dvs. sammenskjøting av en *høyre* og en *venstre* skjoldhalvdel (dimidiation med halverte figurer, impalement med hele), eller en *øvre* og en *nedre* sammenskjøtt: kløvd av bjelke og stolper med skjoldhode (1193 J. de Noyon), kløvd av liljestrøing og halverte (!) sparrer (1199/1200 W. av Hennegau), kløvd av 3 halve løver og en halv ørn (1198–1218 keiser Otto 4.), kløvd av halv løve og halv ørn (1192/1226 grev Toggenburg, malt i fresko), kløvd av en hel løve og det halve av tre halvmåner (altså impalement til høyre, dimidiation til venstre, 1201 G. de Mauleon), kløvd av liljestrøing og 2 bjelker (1211 G. de Garlande), kløvd av en hel løve og det halve av tre rundinger (1219 S. de Moric), kløvd av halv ørn og halvt kors (ca 1220 kong Heinrich 7.), delt av gående løve og gråverk (1228 R. v. Urach), og kløvd av en halv løve og et halvt tre

(1231/40 Folke lagmann), kløvd av 2 halve leoparder og en halv opprett (vertikalkløvd) griff (1286 hertug Valdemar av Danmark) og kløvd av to halve kronete leoparder og kronering over 11-delt felt (hertug Erik av Jylland 1313). I nordisk adels heraldikk fram til 1500 tallet fortsetter denne konstruksjonsmåte å spille en fremtredende rolle, men opptas ikke i kongevåpnene (før enn i 1844). Metoden bød den store fordel at figurene beholdt størrelsen, men fargemessig ble resultatet ofte regelbrudd.

Våpensoren ved *kvadrering* er kjent fra 1237 (etter Cordobas erobring 1236) da unionen Kastilia-Leon viser firdelt skjold med kastell i 1. og 4. og løve i 2. og 3. felt. Metoden har fordeler. Man unngår de tildels vanskelige figuroverskjæringer. I de spanske noe nær rektangulære skjold ga de fire felter bra plass til figurene, men ikke så bra i de vanlige spisse skjold. Fargeproblemet er man ikke kvitt. Avgjort lite heldig var at figu-

21. 1375. Margareta »dronning av Norge og Sverige og avdøde kong Valdemar av Danmarks datter og arving« (brevtekst). »Secretum Margarete Dei gracia Norwegie et Swecie regine« (i seglet). Skjoldene er Norge, Danmark, Slesvig, Sverige.

22. 1398. Kong Erik. *Norsk*-unionelt storsegl med tittel Norges, Danmarks, Sveriges, Goters og Slavers konge og Pommerns hertug. - Tre-kroneskjold på brystet (Unionen); videre 4 skjold Norge, Danmark, Pommern, Sverige. - 23. 1398. Kong Erik. *Dansk*-unionelt storsegl med tittel kongerikene Danmarks, Sveriges, Norges, Slavers og Goters konge og Pommerns hertug. Midtskjold Norge. I feltene Danmark, Tre-kroner (Unionen!), Sverige (Folkungvåpnet), Pommern. Dansk kors.

rene måtte reduseres til halv størrelse, noe som angriper selve livsnerven i heraldikken og lar det tørre kontor-juristeri tre i stedet.

Kvadreringsmekanismen ble tatt i bruk langsomt og nølende. I fortsettelse av Spanias kan følgende våpen nevnes: Kvadrert 1. og 4. rød leopard på gull, 2. og 3. felt gull leopard på rødt (før 1240, Llewellyn prins av Wales, død 1240 og sønn Griffith, død 1244; kilder Matthæus (død 1259) og våpenruller ca 1280), kvadrert 1. og 4. tre ruter på rad, 2. og 3. felt griff, den er familiens opprinnelige merke (1298 i slaget ved Falkirk, S. de Montagu), kvadrert 1. og 4. Bøhmens løve, 2. og 3. felt Luxemburgs løve på tverrstriper (1310 Johan konge av B. hertug av L. og likeså Karl 4. 1316), kvadrert 1. og 4. to ørner, 2. og 3. felt

skråkors på gråverk med hjerteskjold (1316 Maria v. Homberg), kvadrert 1. og 4. franske liljer, 2. og 3. felt tre engelske leoparder (1340 kong Edward 3. som dette år antok en ny tittel: rex Francie et Anglie), kvadrert 1. og 4. Bøhmens løve, 2. og 3. felt Schlesiens ørn (1344 Karl 4. konge av Bøhmen, hertug av Breslau i et upersonlig kansellisegl), kvadrert 1. og 4. embetsvåpnet to krysslagte bispestaver, 2. og 3. felt to leoparder (1375 biskop Melchior i Schwerin), kvadrert 1. og 4. bispestaver, 2. og 3. felt tre skråbjelker (1389 biskop Potho i Schwerin). Kvadrering av kirkevåpen og ættevåpen møter vi hos erkebiskopene i Uppsala og Nidaros 1499 og 1510.

På Gelres tid er kvadreringsteknikken på vei inn i Nordens utkantmiljøer. Norges jarl på Orknøyene Hen-

rik Sinklar fører i 1389 skjold firdelt av et landskaps- og et ættevåpen, Orknøy-skipet og Sinklar-korset. Gerhard hertug av Slesvig, greve av Holstein kvadrerer i 1390 to leoparder og den spisstakkede bord. Diverse byer i tyske Østersjøstater viser i 1350–60 årene våpenkombinasjoner på gammel vis i kløvd skjold eller seglfelt, men 1351 og 1356 fører grever av Tecklenburg-Schwerin kvadrert skjold (1. og 4. sjøblad, 2. og 3. felt deling). — I de to segl kong Albrecht anvendte i Mecklenburg 1385 og 1396 med omskrift-titlen *dei gracia sueorum gotorumque regis* er hans skjold kvadrert av 3 kroner (Sverige), kronet okshode (Mecklenburg), griff (Rostock) og tverrdeling (Schwerin). Hvilket er det samme våpen som Gelre gjengir for «kongen av Sverige», og som kanskje virket inn som en impuls til hans redaksjon av Norges-kongens. Utviklingen her hjemme munnet så ut i det berømmelige kors-kvadrerte dansk-svensk-norske fellesvåpen som pommeraneren kong Erik instituerte i 1398. Vi kan vel si at her merkes tysk innflytelse og smak.

Men generelt må ellers Englands forbilde ha virket og fristet mange. Da Edward satte et kvadrert fransk-engelsk våpen inn på segl og mynt 1340 og 1341 etter titel- og segldeklarasjonen 21. februar 1340, måtte det vekke oppsikt, han innledet dermed for alvor 100 års krigen; våpnet var en militært realistisk, om enn juridisk diskutabel pretensjon, for vel var moren fransk kongedatter, men arvegrunlaget til fransk trone var spinkelt. Våpnet ble stående. Alle senere engelske konger beholdt Frankrike i titel og i våpen helt op til 31. desember 1800. For kongen av Navarra som også ut fra arverett tilstrebt

den franske trone gir Gelre et firdelt skjold med Navarras «karfunkel» og Frankrikes liljer.

Firdelt skjold med fire figurbesatte felter fins ikke i Glovers rulle ca. 1255, og, med unntak av Spania-våpnet, heller ikke i Wijnbergen-boka ca. 1280 eller i Zürich-rullen ca. 1340, tross sistnevnte har 14 reelle kongevåpen og en serie apokryfiske.

Gelre betyr et viderekommet stadium. Her er kvadrerte unionsvåpen for England, Kypros, Navarra, Norge, Spania, Sverige, Ungarn og for hertuger av Berg, Brabant, Burgund og noen grever og skråkvadrert for kongen av Aragon-Sicilia. For kongen av Je-

Billedtekst til motstående side:

Sammensatte våpen. - 24. 1195/97. H.v. Wildon, hans egne sjøblad under Steierhertugens oksepanter, viser tjenesteforhold. - 25. 1198. Keiser Otto 4., engelske leoparder, tysk ørn. - 26. 1192/1226. Toggenburg, fresko. - 27. 1201. G. de Mauléon, tosidig segl (Mauléon + Machecoul). - 28. Ca. 1225. C. av Thüringen, originalskjold i Marburg, blått, hvitt, rødt. - 29. 1211. G. de Garlande. - 30. 1286. Hertug Valdemar. - 31. 1282. Devorgilla Balliol, tosidig segl, løven er farens (Galloway), borden er mannens (Balliol) - 32. 1355. Sigurd Haftorsson til Sudrheim halverer morfarens (Håkon 5.s) kongeløve med farens rose. - 33. 1257. Kong Alfonso av Kastilia, Toledo og Leon etc. - 34. 1292. Kong Jaume 2. av Aragon og Sicilia. 35. 1298. Baron S. de Montagu i slaget ved Falkirk (våpenrulle). - 36. 1310. Johan konge av Bøhmen, greve av Luxemburg. - 37. 1340. Edward 3. nytt våpen som konge av Frankrike og England, med samtidig titelproklamasjon (beholdt til 1800). - 38. 1344. Karl 4. konge av Bøhmen og hertug av Breslau. - 39. 1375. Biskop Melchior av Schwerin. - 40. 1389. Henrik Sinklar, Orknøy-jarl. Landskapsvåpen, ættevåpen. - 41. 1390. Gerhard hertug av Slesvig, greve av Holstein.

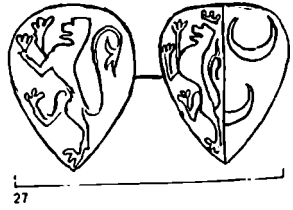
24

25

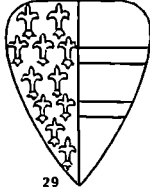
26

27

28

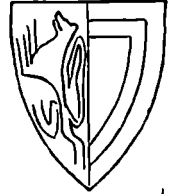
29

30

31

32

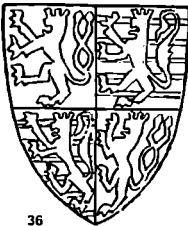
33

34

35

36

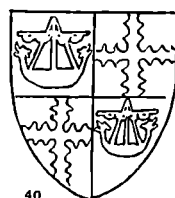
37

38

39

40

41

rusalem-Anjou (-Sicilia) står et kløvd unionsskjold. Enkle våpen uten feltinndeling står for keiseren og for kongene av Aragon, Bøhmen, Danmark, Frankrike, Skottland og for hertuger av Bayern og Østerrike og grever av Flandern og Holstein m. v.

For selve Gelre-tegningen kan vi sammenfatte inntrykket slik: Herolden Gelre opererte i den europeiske heraldikks sentrum hvor hjelmtegn var velkjent in natura og hvor det var blitt kurant at unioner av territorier ble uttrykt i et firdelt skjold. Ut fra sine vide kunnskaper kan han ha kjent, direkte eller via mellomliggende kilder, de norske og svenske seglene til Ingebjørg, Magnus og Håkon 1318–80 og fargeopplysninger bl. a. etter turneringsnotater fra dyst i Oslo 1312, i Stockholm 1336 (ved kroning), kanskje i Oslo 1337 (ved kroning), og Wismar ca. 1386. Gelre viser for kongevåpnene Norge, Man, Sverige, Danmark og for Holstein riktige farger og formene er nært opp til de i seglene. La oss anta at Gelre har visst at Magnus lenge var regjerende konge i Norge og Sverige og uttrykte dette i sine segls omskrifter og bilder, og at Håkon var begge rikers konge for en tid og siden oppretholdt pretensjonen bl. a. ved å kalle seg rex norwegie et swecie i storsegel 1358–76 og sekret II 1370–79 så vel som i brevtøksten. De to kongers brev kunne vår herold se på i tyske og nederlandske arkiver. En naturlig konsekvens kunne for Gelre være å tegne et firdelt skjold selv om han ikke visste hvorvidt et slikt var brukt hjemme i Norge. Over skjoldet setter han en slik hjelm som i Ingebjørg-seglet, kuppelhjelm med skjerm uten krone. Norges løve foran Sveriges i skjoldet var det eneste mulige for en «coninc van noorwegen»; det

tilsvarte også de to løvefaners rekkefølge i Ingebjørg-seglet. Håkons sekret I bød en totalkomposisjon skjold-hjelm som Gelre direkte kunne følge, den er lett gjenkjennelig. Men i stedet for Ingebjørg-seglets (Håkon 5.s) 9-takkede hjelmskjerm foretrakk Gelre Håkon 6.s 5-takkede, den ga helere fargeflate. Samtidig sløyfet han dog Håkon 6.s hjelmkrone fordi en gul krone foran den halve gule løve ville stjålet plass fra den og ville ha forvirret og svekket hjelmløven. Resultatet kan vel da sees som en syntese av heraldisk innhold og heraldiske former i Håkon 5.s storsegel, Ingebjørgs storsegel og mindre segel, Magnus's 2 storsegel og 4 mindre, og Håkon 6.s sekret I og II. Det kan tilføyes at Gelre gir oss de visstnok eldste komplette og fargeriktige bilder av Norges-løven og Sveriges-løven.

Fargene — gult, hvitt, sinoberrødt, ultramarinblått — er i skjoldet og hjelmtegnet velbevart og sikre. Men hjelmkledets farge synes noe medtatt, det kan nå te seg blekt rødlig (jfr. fargeplansen ved s. 136). — I Boutons utgave er kledets farge en avbleket rosa karmintone (!) (Extrait V Paris 1881, = s. 339-71, 383-86, Sverige, Norge; Univ.bibl. Oslo). I en verifisert akvarellkopi levert fra Bruxelles til Dipl. Norv., Oslo, i 1906 er kledet malt med et tydelig markert (rødlig) fiolett, med full fargeintensitet («royal purple»), og med dypeste og rødligste avtoning øverst. Stålgråblå hjelm, jordgrønn kam. Denne akvarell var forelegg for fargetrykket i Brinchmanns kongeseglutgave 1924, men ved trykkingen har man, via korrekturmellomledd, forskjøvet kledets kulør til en hovedsakelig blå (!) farge, et kjølig kølinblått (i kontrast til Sverige-feltens dype varme blå), iblannet rødlige

rasterstenk. At 3 sjøblad mangler betyr mindre i dette forøvrig verdifulle trykk. G. A. Seyler har i 1909 (Siebm. W. buch I.1.2 Taf. 32) skravert hjelmkledet *rødt* og sier: Die Decke ist rot. Men utgiveren Bouton sier i 1884 (s. 383) at det flikete kledet *er purpur*, le chaperon haché de pourpre. Om nu han har rett, synes tilfellet eksepsjontelt.

Litteratur

- S. T. Achen, C. G. U. Scheffer, H. Trætteberg: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, Herald. tidskrift nr. 20, 1969.
- P. Adam-Even, L. Jéquier: Un armorial français du XIIIe siècle, l'armorial Wijnbergen, Arch. hérald. Suisses 1951-54.
- P. Adam-Even: L'armorial universel du Héraut Gelre Arch. hérald. Suisses 1961-65, 67-68.
- E.v. Berchem, D. L. Galbreath, O. Hupp: Beiträge zur Geschichte der Heraldik, Berlin 1939.
- A. Berghman: Det svenska riksvapnets uppkomst, Släkthistorisk tidskrift 1949.
- Bergshammar-våpenboka, original (ca. 1450) i Riksarkivet, Stockholm.
- W. de Gray Birch: Royal Scottish seals, Stirling 1905.
- Chr. Brinchmann: Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen, Oslo 1924 (med fargetrykk fra Gelre).
- G. C. Brooke: English coins, London 1932; 3. ed. revised 1955.
- H. Brugmans, K. Heeringa: Corpus sigillorum Neerlandicorum, De nederlandsche zegels tot 1300, Haag 1937-40.
- G. Demay: Le costume au Moyen Age d'après les sceaux, Paris 1880.
- DN= Diplomatarium Norvegicum 1-19, Kristiania-Oslo 1849-1910.
- Fr. Eygun: Sigillographie du Poitou jusqu'en 1515, Macon 1938.
- H. Fleetwood: Sveriges kungavapen under medeltiden, Stockholm 1917.
- Samme: Svenska medeltida kungasigill 1-3, Stockholm 1936-47.
- J. Foster: Some feudal coats of arms from heraldic rolls 1298-1418, London 1902.
- D. L. Galbreath: Handbüchlein der Heraldik, Lausanne 1948.
- P. Ganz: Geschichte der heraldischen Kunst in der Schweiz im XII. und XIII. Jahrhundert, Frauenfeld 1899.
- Glover's roll of the reign of king Henry III, ed. G. J. Armytage, London 1868.
- P. B. Grandjean: Det danske rigsvaaben, København 1926.
- B. E. Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden I (1219-1350), Stockholm 1862-67.
- H. Hildebrand: Heraldiska studier I, Det svenska riksvapnet, Antiquarisk tidskrift för Sverige 1883.
- F.-K., Fürst zu Hohenlohe-Waldenburg: Sphragistische Aphorismen, Heilbronn 1882 (nr. 52, 105, 211, 185).
- H. J. Huitfeldt-Kaas: Norske sigiller fra middelalderen. I. Verdslige sigiller indtil 1400, Oslo 1899-1950.
- H. Koht: Håkon 6. Magnusson, Magnus Eriksson, i Norsk biografisk leksikon. Samme: Norske dronninger, i Syn og segn 1926.
- H. Laing: Descriptive catalogue of... ancient Scottish seals I-II, Edinburgh 1850, 1866.
- Th. Innes of Learney: Scots heraldry, Edinburgh 1934, pl. II, fargetrykk fra Gelre, 12 våpen (bl. a. Man).
- U. Lindgren: Heraldik i svenska författningar, Lund 1951.
- M. C. Mackeprang: En skjoldefrise fra Erik af Pommerns tid paa Krogen slot, i Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1932.
- Matthæus Parisiensis: Historia Anglorum I-III, ed. F. Madden, London 1866-69.
- Mecklenburgisches Urkundenbuch III, VI, X, XXIV (med Siegelheft), Schwerin 1865, 67, 77, 1913.
- H. Merz, F. Hegi: Die Wappenrolle von Zürich, Zürich 1930 (litografisk fargefacsimile med grundig kommentar). Jfr. Die W. von Z. utgitt ved R. Runge, Zürich 1860 (lit. fargefacs.).
- P. A. Munch: Det norske folks historie II.

- Unionsperioden 1-2, Christiania 1862-63.
- Norges Gamle Lov III (Christiania 1849) s. 146 ff, unionsakten 26-28/6 1319. (Også i *Diplomatarium Svecanum III*, Stockholm 1842, nr. 2196.)
- H. Petersen: Danske adelige sigiller fra 13.-14. aarb. København 1897.
- H. Petersen, A. Thiset: Danske kongelige sigiller etc. 1085-1559, København 1917.
- O. Posse: Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige I-II, V, Dresden 1909, 10, 13.
- N. L. Rasmusson: Rikets vapen, i Rikets vapen och flagga, Stockholm 1960.
- T. Talbot Rice: The Scythians, London 1957.
- F. D. de Sagarra: Sigillografia Catalana I-II, Barcelona 1916-22.
- C. I. Schive: Norges mynter i middelalderen, Christiania 1865.
- C. W. Scott-Giles: The romance of heraldry, London 1929, s. 96 ff.
- G. A. Seyler: Geschichte der Heraldik, Nürnberg 1889 (Siebmachers Wappenbuch A).
- Samme: Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande, Nürnberg 1909, 1916 (Siebmachers W. I. 1. 2-3).
- A. Thiset: Danske adelige sigiller fra 15.-17. aarhundrede, København 1905.
- H. Toll: Unionsköldar och unionsbanér, Personallhist. tidsskrift (dansk) 1926.
- H. Trøttelberg: Norges statssymboler til 1814, i Historisk tidsskrift, Oslo 1933.
- Samme: The coat of arms of Norway, i The American-Scandinavian Review 52,2, New York 1964.
- A. R. Wagner, Historic heraldry of Britain, London 1939 (spesiclt s. 42 og pl. III nr. 13).
- Samme: A catalogue of English mediaeval rolls of arms, London 1950.
- Wapenboeck ou armorial . . . par Gelre . . . publ. par V. Bouton, Extrait V . . . Paris 1884, med 2 håndkolorerte pl. og Prospectus. (Univ.bibl. Oslo).
- J. Woodward, G. Burnett: A treatise on heraldry I-II, Edinburgh 1892.
- F. U. Wrangel: En vapenbok från medeltiden, Svenska autografsällskapets tidsskrift 1893.
- A. B. Wyon, A. Wyon: The great seals of England, London 1887.

De holstenske våbener i Gelre-våbenbogen

Af Troels Dahlerup

Nældebladsvåbenet

die graven van holsten. Medens de holstenske grever af den Schauenburgske slægt i deres ældste segl (således allerede 1238) førte en rytter, i hvis skjold der anes en løve, den schauenburgske greveslægts eget våben, dukker 1247 et våben op, hvis skjoldbort hurtigt udviklede sig til det karakteristiske »nældeblad«. Som en art kombination førte grev Gerhard I (1239–90) i 1257 en rytter, hvis skjold viser nældebladets hjørnefigurer, som efterhånden udvikler sig til »Kristi nagler«, og hvor nældebladet foroven havde tre, på hver af de to sider fire takker. Fra det 14. århundrede bliver det stedse mere almindeligt, at der midt i nældebladet er anbragt et lille skjold, på hvilket bladets takker er fæstnede.

Våbenbogens farveangivelser er de siden almindeligt anvendte, idet dog den såkaldte »Codex Sefken« (ca. 1380), Grüneberger våbenbogen (1483) og et våben på altertavlen i Thurø kirke (ca. 1481–95) har de modsatte farver. Selve betegnelsen »nældeblad« om det schauenburgske og dermed Holstens våben kendes fra 1423.

Hjelmtegnet to røde vesselhorn i en krone anvendes sjældent i seglene; men selvom det almindelige hjelmtegn er tre-fire faner omgivet af påfjer, kan vesselhorn — og da gerne kraftigt buede — optræde, og i så fald er dexter horn gerne besat med seks faner, sinister horn med seks påfjer. Og når en grev Adolf (en lidet betydende søn af grev Gert) fører et hjelmtegn med vesselhorn over en — højst

usædvanligt i denne slægt — tretakket krone, fører han i skjoldet nældebladet på det ovennævnte midterskjold.

Brockdorff

her henric van Bruecdorp. Våben og farver er helt de traditionelle, bortset fra bezanterne, der ikke optræder i seglene. Derimod afviger hjelmtegnet fra det siden almindeligt førte (en gentagelse af skjoldmærket); men flere segl fra 14. århundrede kan desuden anvende strudsfer o. lign. i forskellig udformning. Slægtsnavnet kendes fra 1220 i Holsten; men medens de ældre bærere af dette navn anvendte andre våbenmærker (bl. a. en hund), kendes nærværende våben fra et 1336 ført segl.

Her er der formentlig tale om hr. Henrik v. Brockdorff, kendt 1351–1404.

van Siggem

her henric van zegem. Såvel våben som hjelmtegn og farver er helt de traditionelle, bortset fra at seglene ikke har hjelmen kronet. I visse af de ældste segl kan sinister felts skråbjælker gå fra delingen opad imod skjoldranden. Slægten, der kendes fra 1282, uddøde år 1500. Det ældste segl er fra 1312.

Her er der utvivlsomt tale om slægtens berømteste medlem, hr. Henrik van Siggem, der var holstensk marsk 1383–1404 og specielt knyttet som rådt til grev Adolf (VII) af Plön. Endnu 1381 var han væbner (knapc), men 1382 ridder.

Høcken

her tydeken huecken. Såvel våben som hjelmtegn og farver er helt de traditionelle, og tilmed fører nedennævnte hr. Tideke en kronet hjelm. Slægten, der kendes fra 1280, uddøde i 18. århundrede.

Her er der utvivlsomt tale om hr. Tideke Høcken, der var knyttet til grev Adolf af Plön og som mellem 1379 og 1382 blev ridder.

Meinstorf

her henig van meynstorp. Skjoldets deling er den traditionelle, men farverne angives ellers at være: delt af sølv og guld ved en blå spids. Slægten, der kendes fra 1281, uddøde 1664. Det ældste segl, der er fra 1345, har dog buede skrådelinger.

Selvom fornavnet er meget udbredt i slægten, er der vel tale om en til grev Adolf (1379 og 1382) knyttet ridder, der endnu 1360 var væbner (knapc).

Kule

die culen. Våbenet, hvis farver ikke kendes andetsteds fra, er helt det traditionelle. Slægten, der kendes fra 1287 i Mecklenburg, uddøde vist 1523. Det ældste segl er fra 1358.

En Johannes Kule, der 1379 nævnes i grev Adolfs omgivelser, kaldes 1383 dennes råd.

Barsebek

die baersbeke. Våbenet og dets farver er helt de traditionelle, omend de ældste segl (fra 1386) har støren med mindre finner. Slægten, der kendes fra 1281, uddøde omkring 1500.

En Markvard Barsebek optrådte 1379 i grev Adolfs omgivelser.

Ratblou

die van raetlouwe. Våbnet er helt det traditionelle, omend det nederste felt, der burde være sølv, her som det øverste synes at være guld (»pergamentsfarvet«?). Skillelinien mellem øverste felt og midterfeltet er her som i samtidige segl vandret. I senere gengivelser skrår den op mod sinister hjørne. Slægten, der kendes fra 1282, uddøde 1772. Det ældste segl er fra 1368.

En Claus Rathlou optræder 1386 og senere nær Kiel og Plön.

Ribe

herman ribe. Fra denne kun lidet kendte slægt (der måske er identisk med en i 18. århundrede endnu levende slægt i Mecklenburg?) kendes blot et segl fra 1384 med en fisk, der førtes af en Herman Ribe ved et forlig mellem holstenske adelige og staden Lybæk. Allerede 1274 nævnes en Herman Ribe.

Steen

die stene. Våbenet svarer helt til de bevarede segl (1344 og 1386), men farverne kendes ellers ikke. Den lidet kendte slægt nævnes 1237 og antages uddød ca. 1400.

En 1372 nævnt Volrad Steen optrådte 1379 i grev Adolfs omgivelser.

Witmolt

die witmolte. Den lidet kendte slægt, hvis tilnavn vekslende angives som Gotmolt, Wotmolt, Molt o. lign., førte i sine segl dette våben, hvis farver ellers ikke kendes. Slægten optræder 1267, det ældste segl er fra 1319, og formodentlig uddøde den kort efter 1400.

En 1312 nævnt Gerlach Witmolte medbeseglede 1361 med grev Adolf.

Rønnow

runnou. Våbenet er helt det traditionelle, idet dog farverne siden ombyttes. Det ældste segl er fra 1318. Slægten, der kendes 1238, uddøde 1563.

Et valg blandt de mange da levende medlemmer af denne slægt lader sig næppe rimeligt begrunde.

Reventlow

(Se side 151)

die van reesenlouwe. Våbenet er det traditionelle; men medens de her angivne farver (blåt og guld) afviger, angiver våbenbogen senere at de mecklenburgske Reventlow'er fører (de sædvanlige farver) sølv og rødt. Det ældste segl er fra 1320. Den endnu blomstrende slægt kendes fra 1223.

En hr. Iven Rewentlow optræder hyppigt 1370–1406.

Ascheberg

der asschenberger. Våbenet ligner meget de to kendte segl fra 1336 og 1370; men farverne, der her angives som 3 guldblade om en rød rose i blåt, kendes ellers ikke. Formentlig er slægten af samme oprindelse som slægten Sested, der førte sølvblade. Slægten, der kendes fra 1315, uddøde vist før 1600.

En Volrad Ascheberg optrådte fra 1379 i grev Adolfs omgivelser og kaldes 1383 dennes råd.

Buchwald

der buecholte. Våbenet er det traditionelle; men medens farverne her er: vildsvinehoved (evt. bjørne- eller hundehoved) af sølv i et af blåt og rødt skrådelt skjold, meddeler DAA: natur(sort)farvet hoved i et af sølv og

rødt delt skjold. Den endnu blomstrende slægt kendes fra 1233, og det ældste segl er fra 1319.

Et rimeligt valg mellem de da talrigt levende slægtsmedlemmer lader sig næppe træffe.

Rixstorp

der rysdorfer. Medens det her angivne våben er en rød harpy (»jomfruørne») med guldbevæbnede vinger i sølv, meddeler Nyt dansk Adelslexikon, at »Rigstrup«-slægten førte en hvidklædt jomfru med sort Sjederham i blåt. Slægten, der kendes fra 1221, uddøde omkring 1500. Det ældste segl fra 1349 viser blot en hjelm, men de følgende (flere fra 1353) ligner våbenbogens meget.

En Volrad Rixstorp optrådte 1365 i grev Adolfs omgivelser, men kendes ikke efter 1367.

Breide

henneken breyde. Våbenet og dets farver er helt de traditionelle: en sølvløve i rødt. Slægten, der kendes fra 1237, uddøde sidst i 17. århundrede. Det ældste segl er fra 1332.

To medlemmer af slægten med samme fornavn, rike Henneke Breide og Henneke Breide Barner, optrådte begge omkring 1379–90 hyppigt i grev Adolfs omgivelser.

Ablefeldt

her claes van anevelt. Såvel våbenet som dets farver (dexter en halv sølvvinge i blåt, sinister delt tre gange af sølv og rødt) er helt de traditionelle. Den endnu blomstrende slægt kendes fra 1319, men går formentlig tilbage til 1220. Det ældste segl er fra 1339.

Hr. Claus Ahlefeldt, der kendes fra 1381, faldt 1404 imod Ditmarskerne.

De anvendte kriterier

Det spørgsmål, som en gennemgang af de i Gelres våbenbog anførte holstenske adelsvåben først og umiddelbart rejser, er, på hvilket grundlag udvalget er foretaget, eller måske omvendt, hvorfor så mange berømte slægter ikke er fundet værdige til optagelse. For eksempel mangler samtlige ulvåben-slægter (Pogwisch, von der Wisch, Knob m. fl.), Krummedige og den meget udbredte gruppe af slægter, der førte en pil i våbenet (Hagen, Skarpenberg, Tralow, Wensin o.m.a.).

At endog selveste slægten Rantzau her savnes, kan have den simple årsag, at det 14. århundrede på næsten alle områder var en omvæltningstid, hvor gammel adel gik ned, og omvendt nye slægter vandt frem, dvs., at mange af de siden så berømte slægter, der for eftertiden er kommet til næsten at symbolisere det holstenske ridderskab, muligvis kun spillede en beskedent rolle ved århundredets begyndelse, og selvom for eksempel slægten Ahlefeldt formodentlig går tilbage til 1220, kan vi med fuld sikkerhed blot føre den tilbage til 1319.

Om holstenske heraldik

Hvad udvalget angår, må dog tages i betragtning, hvor »artsfattig« den holstenske adels heraldik er, idet langt de fleste slægter lader sig gruppere omkring ganske få heraldiske hovedtyper (Bobé I s. xxviii), og bortset fra de tre – ganske vist varierede – fiskevåben undgår våbenbogen gentagelser. Dvs. at man måske kan forestille

sig, at slægten Rønnow her »repræsenterer« slægten Rantzau med det praktisk talt identiske våben, på samme måde som slægten Buchwald er våbenbeslægtet med von Qualen, Godov m. fl., som Reventlow'ernes murtinde førtes af talrige mindre slægter (Walstorp, Dosenrode o.a.), som Parkeintin-slægten førte Rathlou-slægtens våben, som slægterne de Owe, v. Plön, Scheele og Wiltberg førte Rixstorslægtens harpy, som slægterne Sested og Skinkel førte et med Ascheberg-slægten nært beslægtet våben, og som Ahlefeldt-Rumohr-våbenet også førtes af slægterne Rastorp og Bosendal.

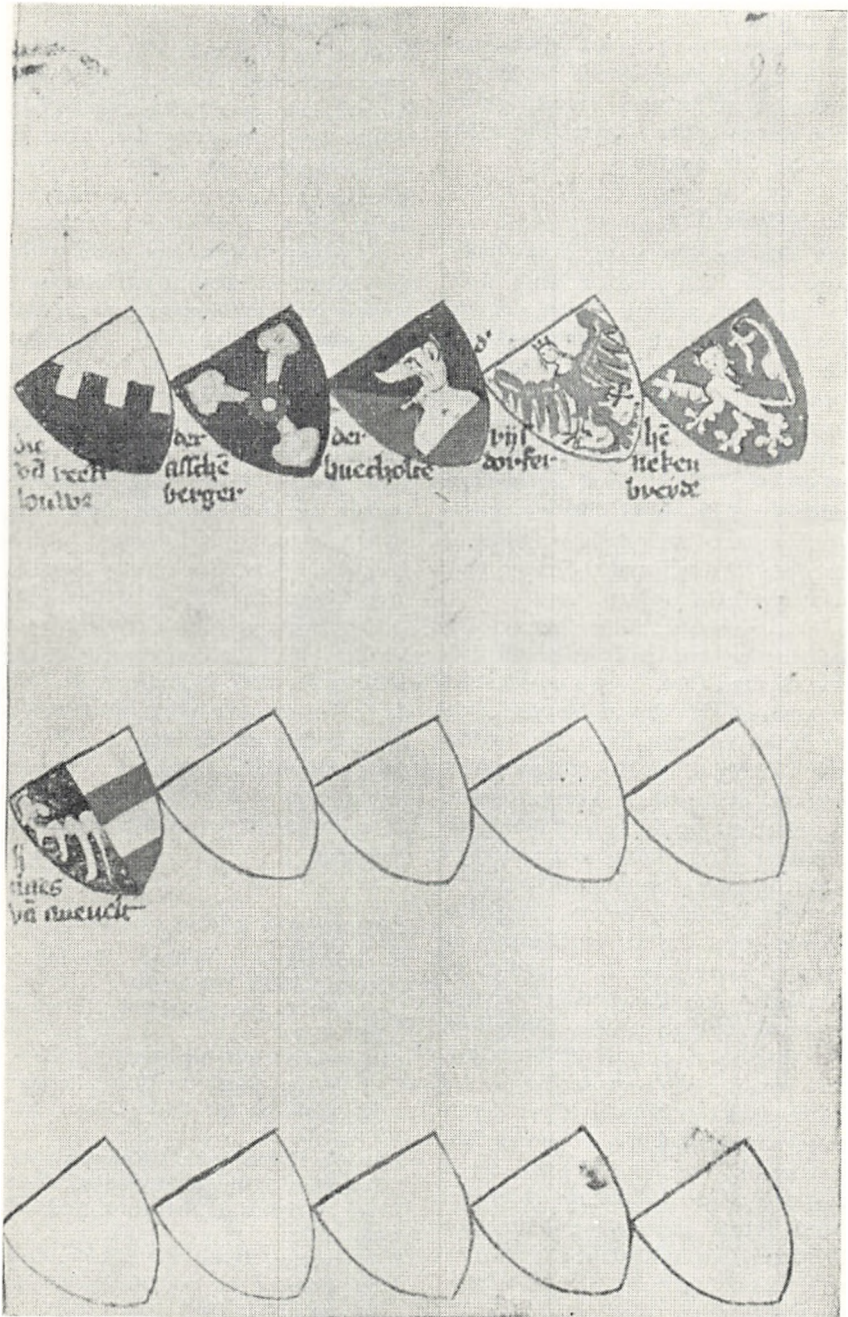
Om der så her – som almindeligt antaget vedrørende slægterne Ahlefeldt og Rumohr – nødvendigvis foreligger et kødeligt slægtskab mellem våbenbeslægtede familier, er naturligvis et spørgsmål, idet bl. a. Bobé (I s. xxix) påpeger, at vasaller jo kunne antage deres herres våben. Hertil kommer, at et betydeligt antal af den holstenske adels slægter har deres oprindelse i den sachsiske kolonisation af det oprindeligt slaviske Østholsten, og når det siden som yderligere bevis på kødeligt slægtskab mellem våbenbeslægtede familier gerne anføres, at disse ofte ses at være naboer i den ældste tid, må den mulighed anføres, at

Tekst på billedet overfor, en lidt for mindsket gengivelse af side 98 recto i Gelre-våbenbogen (se nærmere side 149).

die van reesenlouwe (Reventlow),
der asschenberger (Ascheberg),
der buecholte (Buchwald),
der rysdorfer (Rixstorp),
henneken breyde (Breide).

Nederst:

h. claes van anevelt (Ahlefeldt).

en gruppe vasaller, der i de holstenske grevers tjeneste koloniserede samme egn (og som eventuelt havde tjenestepligt til samme borg?), havde valgt samme (eller i hvert fald et beslægtet) våbenmærke.

Den plönske linie

Som det fremgår af de ovenstående oplysninger, kan langt de fleste af de i våbenbogen anførte slægter dog også samles under en anden synsvinkel, idet det er indlysende, at udvalget helt domineres af slægter eller personer, der midt i anden halvdel af 14. århundrede især var knyttet til grev Adolf VII af Plön (søn af Johan »den milde«), ved hvis død 1390 grev Gerts efterkommere (af Rendsburg-linien) forenede hertugdømmet Slesvig med så at sige hele Holsten.

Ikke mindst en sådan betragtning kan forklare visse tilsyneladende tilfældigheder i våbenbogens udvalg, idet en række af de siden så berømte slægter da ikke synes at have spillet større rolle i det egentlige Holsten, men først gennem deltagelse i kampene med Danmark om besiddelsen af Slesvig nåede frem i første række (det være sig i Holstens eller eventuelt i Danmarks historie), således netop slægterne Krummedige, Sested og Skinkel, og specielt slægter som Krummedige og Pogwisch synes da nærmere knyttet Schauenburgslægtens Rendsburglinie, dvs. ikke så meget til »Holstens grever« som til »Slesvigs hertuger«. Ud fra et sådant synspunkt bliver det ligeledes forståeligt, at våbenbogen ikke nævner hr. Benedict Ahlefeldt, der ligesom sin fader (af samme navn) var dansk rigsråd, men alene dennes søn hr. Claus, hvis indflydelse i langt højere grad var begrænset til rent holstenske anliggender.

Dateringsproblemet

Medens spekulationerne over våbenbogens udvælgelseskriterier nødvendigvis må lade svaret stå åbent, ikke mindst fordi der jo er afsat plads til endnu 9 våben på anden side, hvor herolden muligvis kunne have tænkt sig at tilføje flere af de ovenomtalt oversprungne våben, kan vi for netop det holstenske afsnits vedkommende komme ret langt i retning af en tidsbestemmelse af, om ikke hele våbenbogens, så dog dette afsnits tilblivelse. Da hr. Tiedeke Høcken endnu kaldes væbner (knape) 1379, og hr. Henrik van Siggem var væbner endnu 1381, medens begge 1382 var blevet riddere, og da våbenbogen almindeligvis antages afsluttet (i sin ældre redaktion, dvs. bortset fra de ofte langt senere tilføjelser) 1395 (se ovf. s. 106), er det således givet, at dette afsnit (eller dets kilde) må være senere end 1382 og før 1395, ja muligvis før 1390, da Østholstens særstilling ophørte, idet Rendsburglinien da arvede den uddøde Plönlínies besiddelser, hvilket iøvrigt passer på smukkeste måde til de ovenanførte personalhistoriske oplysninger.

Litteratur og kilder:

- P. Adam-Even (Archives Heraldiques Suisse LXXIX 1965, s. 78) .
- L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I, 1897-1912.
- Danmarks Adels Arbob (DAA).
- C. J. Milde: Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck, heft. 1-10, 1857-79.
- Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden V-VI (ufuldstændigt), 1924 ff.
- Thiset og Vittrup: Nyt dansk Adelslexikon, 1904.
- E. Werwohlt: Nældeblad (i: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XII, sp. 438 f., 1967).

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år (fra 1. april 1969): Dkr. 40 eller hvad der svarer hertil! (Fmk. ca. 22, Nkr. ca. 38, Skr. ca. 28). Subskription uden medlemskab koster det samme. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 10-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem *dansk postgiro 11 23 74*, Societas Heraldica Scandinavica, c/o Typograf St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Alle tidligere numre af Heraldisk Tidsskrift kan fås. Priserne er som følger (portofrit): Nr. 1-10, pr. stk. Dkr. 12; alle 10 numre, med samlet register, Dkr. 80. Nr. 11-20, pr. stk. Dkr. 14; alle 10 numre, med samlet register, Dkr. 100. Nr. 1-20 samlet: Dkr. 125. — Nr. 21 og følgende numre, pr. stk.: Dkr. 20.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, 4732 Snesere, Danmark

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Politikens Forlag, Vestergade 26, 1456 København K.
Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius, Lindevej 8, 1877 København V
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge
Kontorchef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Professor, dr. theol. Troels Dahlerup, Bøgebjergvej 10, 8270 Højbjerg, Danmark
Statsheraldikern, kammarherre C. G. U. Scheffer, Riksarkivet, Heraldiska sektionen, Munkbron 11, 11 128 Stockholm
Førstearkivar Hallvard Trætteberg, Professor Dahls gate 17, Oslo

Heraldisk Selskabs styrelse:

Redaktør S. T. Achen, Kong Georgsvej 52 5. sal, 2000 København F (formand)
Kommandørkaptajn E. Borg, Østerbrogade 102, 2100 København Ø
Major O. H. M. baron Haxthausen, 4732 Snesere, Danmark
Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo
Reklamchef Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)
Häradshövding Bo Tennberg, Loveret 1, Jakobstad, Finland
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark
Typograf St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark (kasserer)

Selskabets arkiv beror hos:

Universitetslektor, cand. mag. Jørgen Tvevad, Københavns Universitets historiske institut, Bispetorvet 3, 1167 København K

Tidsskriftets ekspedition: